

ARKEOLOJİK BULGULAR IŞIĞINDA MİLYAS

“kardeşim” Selahattin Erdemgil’e

Fahri IŞIK*

Anahtar Kelimeler: *Milyas • Lykia • Teke Yarımadası • Lukka • Luwi*

Özet: Çağdaş eskiçağ biliminde genellikle “Dağlık Lykia” ya da “Kuzey Lykia” olarak tanımlanır Milyas. Aslında Teke Yarımadası, Demir Çağı’nda da -Lukka Ülkesi’nin mirasçısı ya da Roma Eyaleti gibi- bütünüyle Lykia olarak algılanır; güney ve batı kıyıda Lykia, doğuda Solymos, Elmalı Yaylası’nda Milyas, Seki ve Dirmil yaylalarında Kabalis’in ortak yurt toprağı olarak algılanmaz. Bu karmaşık resim içerisinde Milyas’ın -yazılı kaynaklarda da değişken çizilen- sınırlarını belirlemek tam mümkün değildir; hatta Phrygia sınırını Milyas içlerine dek genişletenler bile olmuştur. Herodotos’tan okunan mitolojik geleneğe Milyas, halkına “Solym”ler denen bir vatandır. Sarpedon gelince Girit’ten, “Trmmis” olur toprak; Atinalı Lykos yerleşince de Lykia’ya değişir. Milyas-Lykia “özdeşliği”, Lykia-B olarak adlandırılan edebi dilin “Milyasca” tanımıyla eskiçağ bilimine girer; kaya mezarı ve semerdamlı lahitlerin Milyas’ta da varlığı, bu görüşü güçlendirir, çünkü tümülüsler de iki bölgeye ortak mezar tiplerindedir. Kabalis’te de arkeolojik doku bu bağlamda Milyas’tan farklı değildir; Solymos’ta farklıdır. Kragos dağ sırasıyla ayrılan Milyas ve Kabalis, Lydia özellikli çömleklerin yaygınlığında da benzer kültürü yaşar.

Konuya derinliğine yoğunlaşıldığında, yukarıdaki bilimsel verilerin Milyas/Lykia eşitliğini belgelemede yeterli olmadığı sonucu çıkar. Lykçe-B, Ksanthos ve Antiphellos’tan iki mezar yazıtında okunmuştur salt; içeriğinde de Milyas yoktur. Ahşap mimariden uyarılma ev-kaya mezarları da, semerdamlı lahitler de Lykia’ya göre çok az sayıda dır ve güneyde Milyas’ın Lykia’ya yakın olan kesimlerinde bulunurlar. Tümülüsler de iki bölgede farklı etkiler altında biçimlenmişlerdir; Lykia’da Karia etkilidir, Milyas’takiler Lydia etkili; Milyas’ta Lykia etkisi de vardır; “çağıl” denen küçük tarla taşlarıyla örtülmesinde gözlemlenir. Belli ki üç kültürden, Lydia, Lykia ve -Elmalı D Tümülüsü ile- Phrygia’dan harmanlanmış bir Milyas tümülüs tipi yaratılmıştır; buna, mezar odası duvarlarının resimlerinde yansıyan İon etkisi de eklenmelidir. Pers etkisi, genelde beylerin gysileriyle sınırlıdır. Arian’ın “Pisidia Milyas’ı” tanımıyla yakınlıktığı komşu Pisidia’da tümülüs, gelenekten olmasa da; sınır kentleri Termessos ve Etenna dışında kaya mezarlarının azlığı Milyas’la örtüşür; kalkan ve tabulalı Pisidia tipi lahitlerin Solymos gibi Milyas’ta da varlığı, mezarlara değgin sanatsal ilişkiler bağlamında belirleyicidir. Milyas’ın en önemli yerleşimlerinden Dereboğaz’ın ölü kültürle bağlantılı açık hava kaya tapınakları; döşemelerin türünde okunan tapınma biçiminde birlik ile halkların düşünce birliğine de iz sürebilecek önemdedir. Çünkü basamaklı sunak, mihrap, kaya çanağı ve dikmetaşlar hem Lykia’da vardır ve hem de Pisidia’da. Tapınak biçimli mezarlarda bey ya da soylu kişilerin ölünce tanrılaşmaları da bu üç bölgede ortaktır. Oniki tanrı ve Kakasbos kültleri Lykia’da da vardır Milyas’ta da; mezarlarda av, savaş ve şölen betimleri de ortaktır. Strabon’un Kıbyra halkı için, Hellence’den başka, “Pisidce, Solymce ve Lydce konuşurlardı” kaydı, Lykçe eklentisiyle komşu Milyas için de geçerli olmalıdır ve hepsi Luwi halklarından akraba olmalıydılar. Teke Yarımadası halklarının tarih öncesi dönemleri de ortak bir kültürün izlerini taşır. Lykia’da dolmaya başlayan “MÖ 1700-700 arası boşluk”ta da ortaklık vardır.

Araştırmalardan çıkardığım sonuçla ben de bildim ki: Teke Yarımadası üzerinde iki komşu kültür ve akraba halkla, Lykia ve Pisidia ile sıkı ilişkiler içinde olan, Lydia, Phryg ve İon etkilerine açık olan, ancak onlardan ayrı olan; özellikle de -alışılmışın aksine- “Kuzey Lykia” ya da “Dağlık Lykia” olmayan bir Milyas vardır.

* Prof. Dr. Fahri IŞIK, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 15030, Burdur – TÜRKİYE, e-posta: patara88@gmail.com

MİLYAS THROUGH ARCHAEOLOGICAL FINDS

Keywords: *Milyas • Lycia • Teke Peninsula • Lukka • Luwi*

Abstract: In contemporary studies of the Antiquity, Milyas is usually identified as the “Lycian Highlands” or “Northern Lycia”. The Teke Peninsula was indeed also perceived in the Iron Age, -as though being a successor of the former land of Lukka, or as was the case with it being a Roman Province later- as Lycia as a whole; not piecewise, such as Lycia in the southern and western shores alone, as Solymos in the East, as Milyas in the Elmalı Plateau, and finally as the common Kabalian homeland in the Seki and Dirmil highlands. In this complicated picture, it is thus not possible to precisely define the borders of Milyas, which are also drawn variably by ancient literary sources; insomuch as there even being sources including part of Milyas in the borders of Phrygia. In the mythological tradition learned from Herodotos, Milyas is a land whose inhabitants are called the “Solym”. When Sarpedon came from Crete, the land becomes “Trmmis”; later changing into Lycia when Lykos the Athenian settled there. The equivalence of Milyas and Lycia is also reflected in the science of Epigraphy, wherein the literary language named Lycian-B is identified as “Milyan”; also fortifying this argument is the existence of the saddle roofed sarcophagi in Milyas, besides the tumuli being a common tomb type of the two regions. In this regard, the archaeological texture of Kabalis is not much different from that of Milyas, as opposed to Solymos which is different. While being separated by the Kragos mountain range, Milyas and Kabalis lived through similar cultures, as demonstrated by the prevalence of Lydian style pottery.

The scientific data presented above doesn't satisfy a thorough scrutiny of the subject as proof for the equivalence of Milyas and Lycia. Lycian-B is found on two tomb inscriptions alone, one being from Xanthos, the other from Antiphellos; neither say anything about Milyas. Both the wooden architecture inspired house-rock tombs, and saddle roofed sarcophagi are much less numerous than in Lycia, and exist only in the southern regions of Milyas closer to Lycia. The Tumuli have manifested under different influences in the two regions; those in Lycia bear Carian influence, whereas those in Milyas have Lydian influence; there is also Lycian influence in Milyas, as observed in the mounds being formed of small fieldstones locally called “çağıl” (lit: pebble). Clearly, a Milyan tumulus type is created from three cultures: Lydia, Lycia and –through the Tumulus D in Elmalı- Phrygia; Ionic influence should also be added to this as observed on the wall frescoes of the tomb chambers. Persian influence is often limited to the dressing of the dynasts. The existence of the Tumulus in neighboring Pisidia, brought even closer by Arian's naming “Pisidian Milyas”; and, while not being traditional, the rarity of rock tombs excluding the border cities of Termessos and Etenna, both coincide with Milyas; Pisidian style sarcophagi bearing shields and tabulae being present in Milyas, as in Solymos is definitive in artistic relations regarding tombs. Being among the most important settlements in Milyas, the dead-cult related outdoor rock sanctuaries of Dereboğaz are, through the similarity in the manner of worship observed in the types of structures, significant enough to provide evidence for a likewise similarity between the mentalities of the peoples. Because, stepped altars, niches, rock basins and stelae exist both in Lycia and Pisidia. The posthumous deification of the dynasts and noblemen interred in temple styled tombs is also common in these three regions. Cults of the Twelve Gods and Kakasbos are present both in Lycia and Milyas; depiction of hunt, battle and feast scenes is also a common concept. Strabon's narration about the inhabitants of Kibyra noting that “they spoke Pisidian, Solymian and Lydian” was likely also valid for the neighbouring Milyas, with Lycian in addition to the aforementioned, and all were probably related through the Luwian people. The prehistoric periods of the peoples of the Teke Peninsula also carry traces of a common culture. There is even a similarity in “the interim of 1700-700 BC”, which has started being filled in Lycia recently.

Through derivations from my research, I as well came to know that: There exists a Milyas, which had strong relations with Lycia and Pisidia, the two neighbouring cultures and kinfolks on the Teke Peninsula, was open to influences from Lydia, the Phryg and the Ion, but was also distinct from them; and which was especially not “Northern Lycia” or the “Lycian Highlands” –as opposed to what's presently prevalent.

Herodotos yazıyor (I, 173): “Girit’ten göçle geldi Lykialılar. Çok zaman önce Girit’te barbarlar otururdu. Sarpedon ve Minos, Europe’nin oğulları, kavgaya tutuştular adanın krallığı üzerine. Minos üstün gelince ve Sarpedon yandaşlarıyla sürülünce, Anadolu’ya Milyas’a geldiler. Şimdilerde Lykialıların oturduğu toprağa nice zamandan beri Milyas derlerdi, orada yaşayan halka da Solymler denirdi. Sarpedon onlara hükümdar olduğu sürece Girit’teki adlarını korudular; komşuları onlara hâlâ öyle der: Termiler. Sonra, Atina Kralı Pandion oğlu Lykos geldi buraya. Kardeşi Aigeus sürmüştü yurdundan onu da; o da Termiler Ülkesi’ne, Sarpedon’a sığınmıştı. Ve şimdi artık bu insanlara Lykos’un adıyla Lykialılar denir. Gelenekleri yarı Girit ve yarı Karia’dır”.

Bir başka yerde, Perslere vergi veren 1. Satraplığın halklarını sıralarken, bu kez Lykialıları ve Milyaslıları ayrı tutar Herodotos (III, 90). Askerlerin giyim kuşamlarını betimlerken de (VII, 77); “aralarında, bazıları Lykia yayı ile posttan yapılmış miğfer” taşıyan, Milyaslılar vardır. Belli ki tanımlamadığı Lykialılar’dan farklıdır onlar; “kısa mızrakları ve tokalarla tutturulan üstlükleriyle” de farklıdır. Kariyalı tarihçinin MÖ 5. yüzyıla değgin anlatımlarından çıkan sonuca göre, Milyas toprağı Lykia’ya yakın konumlanır; ilkinin halkı yerli, diğzerinin Girit göçmenidir¹.

Ancak Teke Yarımadası’nı bütünüyle içine almış olabileceğı söylenemez Milyas’ın. Herodotos’un Milyas’a toprak, Solymler’e orada oturan halk demesindeki yanlış, iki komşu halkın Termessos egemenlik alanında, yani Pisidia Milyası’nda, içiçe girmişliğinden olmalıdır; yazarın

kendisinden ya da ona bilgi verenlerden kaynaklanmış olmalıdır. Doğrusu, Elmalı Yaylası’ndan kuzeye ve doğuya doğru genişleyen, ancak sınırı tam çizilemeyen bir toprağı kapsamalıdır Milyas Ülkesi (**Res. 1a**)². İskender’in Ksanthos Vadisi’nden girdiğı dağlıktaki yer olarak Arrian’da vardır Milyas; Antigonos’un MÖ 319’da Termessos’ta Alketas ve onun Pisidialı yandaşlarıyla hesaplaşması bağlamında “Pisidia Milyası’nın odağı” olarak Bozova, Kestel Gölü ve Güllük Boğazı çevresindedir. Lykia Birliğı kurulduğunda bir de Lykia Milyası vardır ki MS 2. yüzyılda Komba, Khoma, Podalia’dan başka Kandyba ve Neisa’yı bile içine alır. Strabon, Milyas toprağını Termessos Geçiti’nden Sagalassos ve Apameia’nın egemenlik alanına dek uzatırken, doğu-batı doğrultusundaki sınırını çizmez. Yaşlı Pilius, Lykia Birliğı kentlerinden Arykanda’yı da Milyas’a verir; gerçekten de ora halkı arasında kendini Milyaslı sayanlar vardır.

Yedi antik kaynaktan çıkardığı bu öz-lü bilgilerden sonra A. Hall Milyas’ı, genelde de “ülkenin yüreğı” olarak bilinen ve antik adının Akarassos olduğu düşünölen Elmalı’nın yüksek yaylasına odaklar ve çevresindeki yerleşimlerle sınırlar (**Res. 1b. 6**); Lykialı ve Pisidialı halk gruplarının onlar üzerinde baskın olduğuna, bu nedenle de onları komşularından ayırmanın zor olduğuna değinir. Çünkü “yer ve kişi adlarının tanıklığında Milyas dili, Pisidialılar ve Toroslardaki başka komşularıyla sıkı akrabadır”³. Kızılca kaya mezarı (**Res. 21**) üzerindeki Lykçe yazıt, halkının

¹ Hall 1986, 143.

² Frei 1993, 90 vd.; Keen 1998, 19 vd.

³ Hall 1986, 142-152; Kearsley 1994, 51. Bu konuda ayrıca bkz. Özait 1980, 54-57.

Lykialı olduğuna değil, Milyas'ın Perikle zamanında Lykia'nın egemenlik alanına girdiğine tanıklık eder⁴. Ksanthos'taki Yazıtılı Dikme Mezar'ın kuzey yüz alt kesimi ile tüm batı yüzünde ve de Antiphellos'ta bir lahdin altlığı üzerinde Lykçe B olarak ayırt edilen şürsel yazın dilinin "Milyasca" olarak tanımı, öncelikle yazıtların Milyas'la özel bir bağlantısı olmayışı nedeniyle tartışmalıdır⁵; sanki onlar "Lykialılar"mış gibi yanlış bir algıya götürür, götürmüştür de. Bölgede kendilerine özgü bir yazıtın da bulunmaması⁶, Lykçe bağlantısı üzerine oluşan kuşkuları artırır.

Teke Yarımadası üzerinde Pisidialılar ve Lykialılar'la, bu bağlamda Milyaslılarla da akrabalık bağı olan bir başka halk grubuna da burada kısaca değinilmiş olsun. Solymler'dir bunlar⁷. Yarımada'nın doğu kesiminde otururlar; yaklaşık Termessos ile Rhodiapolis arası dağlıkta (**Res. 1b**)⁸. Kişi adlarında gözlemlenen Termessos-Doğu Lykia dil birliğinde onlar görülmek istenir. Etnik bütünlük içinde ayırmak zordur Solymleri. Kendi dillerinde bir yazıt bulunmuş da değildir; Hellence yazıtlardaki kişi ve yer adlarından, dillerinin MÖ 2. binyıl Luwicesine akraba olduğu, bu nedenle Pisidce ya da Lykçe ad biçimlerinden tam ayrılmadığı anlaşılır. Zaten Solym toprağını da bu iki bölgeden kesin

sınırlarla ayırabilmek olası değildir⁹. Özellikle P. Frei'in derli toplu anlatımından¹⁰ çıkarabildiğim şu ki, ilk MÖ 8. yüzyılda Homeros'tan bilinir bunlar. İlias'ta Lykialılar'la savaş halindeyken; Odyssee'de "Solym", dağ'dır; doğudan vatanına dönen Poseidon, uzak Batı Denizi'ndeki kazazede Odysseus'u o dağların doruğundan izler¹¹. Solymler ile Rhodoslu sömürgeciler arasında Phaselis için savaştan söz eden bir Lindos tapınak kroniği belli ki Homeros sonrası MÖ 7. yüzyıla bağlantılıdır. Ve bugünün Tahtalı Dağı Strabon'da da "Solym Dağları"dır. Kıyıda yükselen heybetiyle Solyma doruğu, Poseidon'un "uzak Batı Denizi"ni nasıl oradan görebildiğinde şaşırtmaz.

Luwilerin Gök ve Dağ Tanrısı Tarhu'dan türeyen ve adı Hellence Zeus Solymos olan en büyük tanrılığın otağıdır o doruklar¹². Termessos'tan yükselen sivrîye de bu nedenle Solymos denir, çünkü Pisidialı Termessosluların ulusal tanrısıdır da ondan öyle denir¹³. M. Özsait, Strabon'un, "Termessos bir Pisidya şehridir ve bu şehrin halkı kendi kendilerini Solymi olarak kabul ederler" içeriğindeki kaydından ve başka antik kaynaklardan yola çıkarak, "Termessos'un üzerinde yer aldığı Solymos dağı ve çevresinde vaktiyle Solymler adıyla bir kavim yaşamıştır ve bu halk Pisidyalılarla akraba veya Pisidyalıların kendisidir" sonucuna varır¹⁴. Kült bağlamında, "Lykialılara komşu Solym-

⁴ Borchhardt 1976, 104, Taf. 52, 1; Çevik 1996, 64, Res. 3; Gusmani 1993, 29; Keen 1998, 157-163.

⁵ Gusmani 1993, 27-30; Keen 1998, 8 ve dn. 58-59; Frei 1993, 95: "Yaygın Lykçe A ile akraba, ancak kendi içinde farklı iki dil. Ve açıklıkla şüir dili olan B, A'ya göre daha eski olmalıdır. Batı- ve Orta Lykia'da nasıl kullanım bulduğu bir sorundur". Carruba 1996, 34 vd.; Melchert 2003, 176, dn. 6.

⁶ Gusmani 1993, 29.

⁷ von Lanckoronki 1892, 4 vd.

⁸ Takmer 2002, Harita II; bazı yerleşimler için bkz. Tüner 2002, 63-78.

⁹ Kolb – Kupke 1992, 4.

¹⁰ Frei 1993, 89 vd.

¹¹ von Lanckoronki 1892, 6 vd.

¹² Tarhu/Teşup ile Zeus ilişkisi için bkz. Işık 2012, 311-325, 362 vd.; 350-373; Börker-Klähn 1993, 57: "Zeus Solymos, bir Luwi Gök Tanrısı'nın devamıdır".

¹³ von Lanckoronki 1892, 7, Taf. 34.

¹⁴ Özsait 1980, 113 vd.

lerin çok büyük çapta Kronos'u onurlandırdıklarını öğrendim" der Plutarkhos¹⁵. O'nun kültü, hem de tapınağıyla birlikte, Tlos'ta da vardır¹⁶; kuzey yakınındaki yol kenarında sıralı taş yığıntısı arasından çıkardığımız bir kabartma, onun Teşup gibi, Trqqas gibi boğayla özdeş resmi olabilir¹⁷. Anadolu kökenli bu Dağ Tanrısı'nın yanında yine "Hellen olmayan" bir tanrıça da vardır adına Eleuthera denen¹⁸. O'nun da yine Lykia'da, özellikle Myra'da, ağaçla özdeş Ana Tanrıça sıfatında en büyük saygıyı görmesi¹⁹, bu iki halk arasındaki birliğin inançta yansılanan tanıtıdır.

Teke Yarımadası'na bir halk daha ortaktır. Kaballar denir onlara, yurtlarına da Kabalis (**Res. 1a**)²⁰. Hitit kaynaklarında geçen Kuwalia ile eşitlenmesi kabul görmemiştir²¹. Lykia'nın kuzeyine, Milyas'ın kuzeybatısına yerleştirir Strabon Kabalis'i ve güneyini Torosların sınırladığı bu toprakların Lydialı Kibyralislerin egemenliğinde olduğunu yazar (XIII 15,1. 17,1); çünkü ayrıca Pilinius (*Nat.* 5, 101,7) Kibyralis'in dört kentinden üçünü, Oinoanda, Balbura ve Bubon'u, "Kabalia kentleri" olarak tanımlar. Strabon'un, Kabalis halkını Solymler olarak nitelemesi (XIII 4,1), aynı toprağın Kibyralis halkını Lydia soyuna bağlamasıyla çelişir; bu nedenle "Herodotos'un Lydialılara akraba olan "Maionalılar" tanımı daha akılcı gelir (VII, 77); bu tarihinin Kabalis askerlerini giyim kuşamlarıyla Milyaslılar'dan

ayırıldığına (III, 90) ve onları Phrygia, Pamphylia ve Lykialılar'la birlikte İon İsyani'nda Perslere destek veren halklar arasında zikrettiğine de²² değinmiş olalım. Strabon, Kibyralis Birliği başkenti Kibyra'da, aralarında yazı dili Hellenenin de bulunduğu, dört dilin konuşulduğunu ve diğer üçünün Pisidce, Solymce ve Lydce olduğunu kaydetmişse eğer²³, bununla yöre halkının karışık kimliğinin resmini de en somutuyla çiziyor olmalıdır; bu çok renkli resim, bir Balbura dikmetaş altlığının dört yüzünü kapsayan yazıttaki halklarda da okunur²⁴. Aslında Kabalia, içinde barındırdığı Dirmil ile erken zamanların Trmmis/Lykia toprağının kendisi gibidir.

Anadolu'nun güneybatı köşesindeki toprağın bütününe adını vermenin yarattığı algıyla Yarımada üzerindeki diğer üç bölgeye baskındır Lykia; Milyas ve Kabalis'i, "Kuzey Lykia" ya da "Dağlık Lykia" olarak tanımlayacak denli baskındır. Gerçekte, antik kaynaklara göre de, Solymos'un batısı ile Milyas ve Kabalis'in güneyine düşen kıyı bölgesinin Hellen adıdır; burada da o bağlamda kullanılacaktır (**Res. 1a-b**). Kendilerini Trmmili, ülkelerini de Trmmis olarak tanımlarlar. Herodotos'un (I, 173), bu adla birlikte Girit'ten geldiklerine ve Lykia adını Atinalı Lykos'tan aldıklarına ilişkin düştüğü her iki kayıt mitosa dayanır; tarihsel gerçekler ve arkeolojik bulgularla örtüşmez. Kuzey dağlıkta Dirmil/Trmmili olarak bugüne kalıcılaşan öz adları, anayurt Trmmis'in, geç zamanların Kabalis Böl-

¹⁵ Keen 1998, 207.

¹⁶ Korkut 2015, 48-52, resim ile.

¹⁷ Korkut 2015, 50. Boğa'nın Anadolu Dağ Tanrılığı ile özdeşliği üzerine bkz. Işık 2012, 311-325; 362 vd., Res. 350-369; Işkan-Işık 2004, 390-404.

¹⁸ von Lanckoronki 1892, 10.

¹⁹ Işık 2012, 364, Res. 436.

²⁰ DNP 6 (1999), 123, bkz. *Kabalis* (Th. Drew-Bear).

²¹ Keen 1998, 219.

²² Özsait 1980, 120.

²³ Özsait 1980, 113 vd.; Bean 1986b, 165.

²⁴ MÖ 2. yy. ortalarında Balbura'da yaşayan halkların etnik kimliğini gösteren liste için bkz. Hall – Coulton, 1990, 137.

gesi olduğunu çağırıştır²⁵. Çünkü ayrıca, adları Geç Tunç Çağı Hitit, Mısır ve Ugarit metinlerinde okunan ve “Lykia” soyunun kendisi olan “Lukka”ların buralara sahipliğinden de kuşku duyulmaz; yer olarak da halk olarak da öyledir. Erken Demir Çağı’nda Parha/Perge ile Millawanda/Miletos arası geniş Lukka topraklarının (**Res. 2**) güneydoğusuna çekilmişlerdir onlar ve Hellencede ilk Homeros’la ve Lukka’dan uyarlama “Lykia” adıyla yazılmışlardır. Halikarnassos Yarımadası’nda antik Termera ya da Dirmil yerleşimlerinde iz veren “Karia Termileri”²⁶ de Lukka’dan kalanlar olmalıdır. Ve Ksanthos Vadisi, tarihin her döneminde dört en büyük kenti barındıran bir anayurt olmuştur ki Hitit Kralı IV. Tuthaliya, MÖ 13. yüzyılın 3. çeyreğinde çıktığı Lukka Seferi bağlamında çoğunluk ora yerleşimlerinin adını verir ve Homeros, Lykia olarak salt o bitek toprağı tanıır. Bir Panyassis alıntısıyla, soyatası “Tremiles’in üç oğlu, Tlos, Pinaros ve Kragos”²⁷, bu vadidedir.

Lukka halkı gibi Luwi halklarından Lykialılar da; dil bağının, diğer akraba

halklar yanında, çok yakın olması nedeniyle Lykia’yı Luwiya ile eşitlemek isteyenler bile vardır²⁸. Alfabelerindeki 30 harften ikisi kesin değildir, 10 harf özgündür; diğerleri, Phryg ile çok yakın benzerlik içinde olan, alışılmışlıkla hep “Hellen”le aynılaştırılan, İon alfabesinden alınmıştır²⁹. Kültürleri yerli gelenekten kopmaz. Zengin tiplmeleriyle etkileyen “mezarların anayurdu” bilinir Lykia; sanatlarında öne çıkan ve adlarıyla simgeleşen mezarlarına biçimi verenler onlardır; biçem ise İon’dur, o etkide yerlidir³⁰.

En geç Herodotos zamanında farklı köklerden halklara ortak mülk olarak tanımlanan Teke Yarımadası³¹, Geç Tunç Çağı Hitit kaynaklarında Lukka Halkı’nın yurduydur (**Res. 2**). Aynı toprağın Demir Çağı’nda dört ayrı halkın yurdu sayılması; yani Kuzey Lykia’da Elmalı Yaylası ve çevresinin “Milyas”, Kragoslar’la ayrılan Seki Yaylası ve çevresinin “Kabalis” olması; Beydağları’na “Solymos” ve de yarımadanın güney ve batısındaki kıyı kesimine “Lykia” denmesi (**Res. 1a-b**)³², kül-

²⁵ Işık 2007a, Res. 7-8 (alt yazı).

²⁶ Frei 1993, 89, dn. 18. Termera/Tremile (Lykia Ülkesi) özdeşliği için: Takmer – Akdoğu-Arca 2001-2002, 4 ve dn. 24; Dirmil/Trmmili özdeşliği için: Işık 2010, 68.

²⁷ Frei 1993, 88 vd. Genelde “dördüncü oğul” olarak eklenen “Ksanthos’un (Takmer – Akdoğu-Arca 2001-2002, 3, 5), bu mitosta yer almadığı ve doğruluğunun, Superisi Praksidike’den doğma oğullar olarak, Sidyma yazıtıyla belgelendiği konusunda bkz. Frei 1993, 88 vd., dn. 15; krş. Takmer – Akdoğu Arca, 5, dn. 26; burada özellikle Merkelbach’a dayandırılan, “Ksanthos’un bu genealogia’da, Lykia’nın en önemli kenti olarak yer alması gerektiği”, bilimsel bir gerekçe sayılamaz. Çünkü Patara da vadinin dört büyüğünden biridir ve Ksanthos mitoslarında Pataros’a “kardeş” kadar yakındır, Bean 1986b, 81; buna karşın Pataros da “kadim evlatlar” arasında bulunmaz.

²⁸ Bu bilinen konularda: Bryce 1986, 1-41; Bean 1986b, 13-19; Kolb – Kupke 1992, 9-12; Otten 1993, 117-121, Bryce 2003, 40-44; Savaş 2006, 679-709. Haritalar üzerinde Lukka: Starke 2001, Karte 34, Abb. 41; van den Hout 2013, 22-45, Res. 2, 6 ve 45; Haritalarda Lykia: Bryce 1986, XVI (Lykia); Bean 1986b, 24-25; Kolb – Kupke 1992, Abb. 12.

²⁹ Bryce 1986, 54-57. Lykçe harfleri, Bryce 1986, 56 vd.; krş. Hellen (İon) ve Phryg alfabeleri, DNP. 6 (1999), 559 bkz. Kleinasien (D. Klose). Finike harflerinden oluşan Hellen alfabesinin İon’dan farkı için bkz. Wachter 2001, 79, Abb. 23.

³⁰ Işık 2010, 65-125.

³¹ Yarımada üzerinde yaşayan halk gruplarının kimliği ve oturdukları toprakların çizilmesi zor olan sınırları üzerine bkz. en son Hall – Coulton 1990, 139-152.

³² “Termiler (Lykialılar), Solymler ve Milyaslılar’ın farklı köklerden gelen halklar oldukları olasılığı” için bkz. Börker-Klaehn 1993, 57. Buna karşılık, “Solym, Milyas, Kabalya ve Pisidya” halklarının “aynı men-

türel bir değişimin sonucu mudur? Aşağıda bu karmaşık soruya, yörenin arkeolojik dokusuyla ve Milyas odağında yanıt aramaya çalışacağım. Çünkü sorunun yanıtı, “nereye Lykia denir?”, bunu tam bilebilmek için de önemlidir.

Paleolitik Dönem Milyas’ındaki arkeolojik çalışmalar salt kısa süreli ve az sayıda yüzey araştırmalarıyla sınırlı kaldığından, bilimciler de Teke Yarımadası’ndaki diğer bölgelerle ilişkiler üzerine yorum yapmakta zorlanmaktadır. Elmalı Gölova mağaralarından Karain sığınağı ve güneyde Büyük Söğle yolu üzerindeki Ayvasıl’da bir açık hava yerleşiminden derlenen yontmataş endüstrisine ilişkin ortak bulgular; Orta Paleolitik Yayla insanının beklenen “konar-göçer” yaşamına ışık tutmuştur. Yarımadanın doğu kıyısında konumlanan iki tanınmış kaya sığınağı, Beldibi ve Belbaşı ise kıyı kesiminde Orta Paleolitik’ten başlayarak yerleşildiğinin kazılarla belgelenen tanığıdır. Eldeki bulgu ve veriler yetersiz olsa da, bilimciler, Elmalı Yaylası’nda yapılacak kazılarla, kıyı ve dağlık bölge kültürleri arasında ilişkilerin kurulabileceği ortak görüşünde birleşirler³³. Yakınındaki antik Termessos gibi, Pisidia-Solymos coğrafyasına giren, ağzı ise bitek Pamphylia Ovası’na dönük olan ünlü “Karain ve çevresindeki mağaralardan elde edilen sonuçların aynı zamanda Likya Bölgesini de doğrudan ilgilendirdiği” inancındadır H. Taşkiran; çünkü aslında, “konar-göçer bir yaşam tarzını benimsemiş olan Paleolitik Dönem insanları için Antik Dönem’in bölge-

sel sınırları pek bir anlam ifade etmemektedir”³⁴.

Karain’e yakın konumlanan Öküzini’ndeki avcı ve toplayıcı toplulukların Epi-paleolitik Çağ³⁵ geç evresi, Ksanthos Vadisi’nde Girmeler Mağarası’yla da yaşanmıştır (**Res. 3**)³⁶. İlk R. Becks’in yürüttüğü kazı çalışmalarıyla saptanan MÖ 8750-8500 arası bu zaman dilimi, Batı Lykia’da insan yerleşimine dair bilinenin en eskisidir; katmanlar olasılıkla Geç Paleolitik Dönem’e kadar da inebilecek bir doku sergiler. Tahrip edilen yerleşimde Neolitik Çağ’a geçiş tam belirlenememiş olsa da; bu sürecin, gömülerin bulunduğu katman insanıyla ve MÖ 8. binyılın 2. yarısında gerçekleşmiş olma olasılığı tam dışlanamaz. Onu izleyen Kalkolitik Çağ ise, erken evresiyle vardır ve ilginç bir biçimde mağaranın hemen önündeki açık alanda yaşanmıştır. Toprak alımıyla yok edilen bu yerleşimin, mağara duvarındaki izlerden saptanabildiği kadarıyla, yaklaşık 55 m çapında ve 6, 8 m yüksekliğinde bir höyük olduğu anlaşılmıştır ve içerdiği tekrenkli ve boyalı malların Kuruçay ve Bademağacı gibi komşu coğrafyadaki höyük yerleşimi ürünlerine yakın benzerliği ile de, bölgeler arası kültürel ilişkilerin MÖ 6000 yılı dolaylarındaki varlığına tanıklık ettiği belirlenmiştir³⁷. D. French, Girmeler Sığınağı’nın ne kıyıda ve ne de dağlıkta olmamasını, belli ki çömlekler bağlamında da, ekonomik bir işleve dayandırır; bu özel konumu, hay-

şeden geldiği üzerine görüşlerin olduğu” konusunda bkz. Özsait 1980, 113.

³³ Taşkiran 2006, 762 vd.

³⁴ *age*, 764.

³⁵ Yalçınkaya 1995, 60-62; Kartal 2002, 61.

³⁶ Becks – Polat-Becks 2013, 168 vd.; Işık 2007a, 230, Res. 2-4; Korkut 2015, 17-22; 135-138.

³⁷ Becks – Polat-Becks 2013, 167, 170; Köktürk 1996/1997, 39-45; French 2008, 197-202; Korkut 2015, 19-21.

vancılıkla geçinen toplumun tıpkı günümüzdeki gibi yayla ile kıyı arasında, yani geç Kabalis’le Lykia arasında, dönüşen mevsimlik konar-göçer yaşamıyla ilişkilendirir³⁸. Yalburt yazıtında IV. Tuthaliya, Dalawa/Tlos’tan iki satırla söz ederken bile, “öküzleri ve koyunları boldu” deme gereği duymasıyla³⁹, hayvancılığın vadi insanı için yaşamsal önemine de vurgu yapıyor olmalıdır. Her durumda, antik Kabalis ve Milyas yaylalarındaki tarihöncesi yerleşimlerle bağlantısız bir Lykia düşünebilmek zordur⁴⁰. Roma Çağı’nda yedi yolun birleştiği Tlos’tan her iki yaylaya çıkan yollar⁴¹, eskilerini izliyor olmalıdır.

Mağara yerleşiminin vadiyle sınırlı kalmadığı ve geç dönemlere dek sürdüğü, Doğu Lykia kıyısında bir Gagai sığınagından gelme Erken Tunç ürünü bir iyi korunmuş çömlekte bulur kanıtını⁴²; benzeri Karataş’ta vardır⁴³. Çok höyük (**Res. 6**) arasında ancak birkaçıyla bilinen Milyas’ta aynı çağda kültürel bağlantı, bir Avşartepe pişmiştoprak ağırşığı üzerinden Orta Lykia ile de kurulmuştur⁴⁴. İlişkilerin, yayla yerleşimlerinin kendi arasında, bugün Güğü Beli ile birleşen eskilerin Seki ile Elmalı insanı arasında, sürmesi de beklenmeliydi. Bu nedenle Kabalis’te Geç Kalkolitik Çaltılar Höyük (**Res. 4**) çanak çömleğinin, Milyas Bağbaşı’nda bulunanlarla “tamamen benzerlik içerisinde”⁴⁵ oluşu şaşırtmamıştır. Beyaz boyalı çöm-

leklerin J. Mellaart’ın yüzey araştırmalarıyla bilinen dağılımı ise, tüm yarımadaı kapsar⁴⁶. Ve Orta Tunç Çağı Çaltılar malı “Beycesultan’dan Troia’ya” dek uzanan çok geniş bir yelpazeye açılır⁴⁷; Beycesultan’la ilişkilerin önceki zamanlara inebileceği, Geç Kalkolitik örgeler ışığında, hem de Lykia’da Girmeler Höyük boyalılarıyla tahmin edilmiştir⁴⁸. Bu da şaşırtmaz, çünkü “Milyas’ın Erken Tunç Çağı’na ışık tutan Karataş kazıları, Elmalı Yaylası’nın Batı Anadolu kültürleri, özellikle de -çağdaş- Troia kültürü ile bütünlük içinde olduğunu göstermiştir”⁴⁹; örneğin megaronlarla göstermiştir (**Res. 7a-b**). Aynı zaman diliminden bir gaga ağızlı testinin, Orta Anadolu’da Alacahöyük Hatti kültürü ile Teke Yarımadası’nda Karataş Milyas kültürünü birleştirmesi de (**Res. 8a-b**)⁵⁰ bu “bütünlük” nedeniyledir. Bu bütünlüğe, komşu Kabalis ve Lykia’yı katmamak olmaz⁵¹; zaten Kabalis, Lykialı’nın kendi dilindeki deyişle kendi ülkesi olan Trmmis/Dirmil toprağıyla örtüşür. Ve çünkü buradaki Eceler ve Çaltılar höyüklerini “zamansal olarak vadideki iki büyük yerleşimin, Tlos ve Patara’nın, Erken Tunç Çağı buluntuları izler ve şimdiki MÖ geç 3. binyıl tarihinin katman kazılarıyla daha derine inmesi beklenir”⁵².

Ch. Eslick’in araştırma sonuçlarıyla Neolitik ve Kalkolitik çağlara açılır Elmalı Yaylası (**Res. 6**)⁵³. Hacımusalar gibi, salt

³⁸ French 2008, 197 vd.; Becks – Polat-Becks 2013, 172 vd.

³⁹ Savaş 2006, 695, No. 40.

⁴⁰ Işık 2007a, 230 vd.

⁴¹ Işık ve diğ. 2001, Lev. 40-41 (harita).

⁴² Çevik – Bulut 2008, 76, Fig. 48.

⁴³ Örneğin: Mellink 1974a, 352, Pl. 66, 8.

⁴⁴ Thomsen 2002, 5 vd., Abb. 59, 2; krş. Abb. 59, 3 (Karataş).

⁴⁵ Momigliano ve diğ. 2010, 122.

⁴⁶ Mellaart 1954, 176-209; Kolb – Kupke, 1992, 32 vd., Abb. 40-41.

⁴⁷ Momigliano ve diğ. 2010, 122, Res. 5.

⁴⁸ Becks – Polat-Becks 2013, 170.

⁴⁹ Özgen 2006, 538.

⁵⁰ Işık 2007a, 230, Res. 5a (Alaca); 5b (Karataş).

⁵¹ Işık 2010, 68; Korkut 2015, 19-21.

⁵² Işık 2007a, 231.

⁵³ Eslick 1992.

Milyas'ın değil bütünüyle Teke Yarımadası'nın karanlığını aydınlayabilecek önemdeki, görkemli bir höyüğün (**Res. 5**)⁵⁴ yirmi yılı aşan kazı sonuçları da, "MÖ 2. binyıldan MÖ 8./7. yüzyıla kadar belirleyici arkeolojik belgelerin eksikliğini açıkça ortaya koyar"⁵⁵. Çaltılar Höyük'ten birkaç çömlek parçasıyla bu "var" gibi gözüken 1000 yıllık "karanlığın" Kabalis'te aralanmış olabileceğini⁵⁶ kabullenmek zordur. Çünkü benzer bir "boşluk" Lykia için de öngörülür⁵⁷. Eskiçağ biliminde genel kabul gören, benim ise araştırma eksikliğinden kaynaklandığını düşündüğüm ve "şimdilik" olarak yorumladığım bu "karanlık"tan çıkan sonuç, anılan üç antik bölgenin benzer yazgıyı bu kez "MÖ 1700-700 arası "boşluk"la paylaşmış olmalarıdır.

Arkeolojik bulguların yetersiz bulunmasına ya da kuşkuyla karşılanmasına karşın, bu "boşluğu" Lykia bağlamında Geç Tunç Çağ ve Erken Demir Çağ için kabullenebilmede başlangıçtan beri zorluk çekmişimdir⁵⁸. Milyas'ın yüreği önemindeki Elmalı Yaylası'nın koyaklarla tüm bölgelere açılan bir "kapı" konumu ve höyüklerle zengin yerleşim dokusu da (**Res. 6**), tarihsel bir "boşluğu" götürmez. Çünkü öncelikle Lukkaların varlığı Hitit, Mısır, Ugarit ve Alaşya metinlerin-

den biliniyorsa, özellikle de Alaşya'ya yapılan korsan baskınlarında ve Ugarit gemilerinin Lukka kıyılarında bulunuşunda yansılanan denizci yanlarıyla⁵⁹;o halkın Geç Tunç Çağı içerisindeki "karanlığını" anlamak olanaksızlaşır. Çünkü yaşadığı toprağın Teke Yarımadası'nı da içine aldığına en önemli kanıt 1986 yılında Hattuşa'da bulunan tunç yazıt⁶⁰ ışığında çizilen haritadır (**Res. 2**); Ksanthos Vadisi'nin en önemli dört kentinin Lukka Ülkesi yerleşimleri olarak o coğrafyada konumlandıkları da, Lykçe'yle uyumlu Hititçe adlarından bellidir: T/Dalawa-T(a)lawa-Tlos; Pina-Pinale-Pınara; Awarna-Arna-Ksanthos ve Patar-P(a)ttara-Patara⁶¹. IV. Tuthaliya'nın MÖ 13. yüzyılın 3. çeyreği içinde gerçekleştirdiği Lukka Seferi'ni anlatan yazıttaki Wıyanawanda da Oinoanda ile eşitlenir ve vadiyi kuzeydeki Trmmili yurduyla bağlar. Ayrıca bu yurdun "duvarcı ustaları", aynı çağda "Tıryns Kalesi'ni ören kykloplar" ise ve buna dair yazılanlar⁶² arkeolojiyle doğru-

⁵⁴ Özgen 2006, 540 vd., Res. 1b, 9a-b; Çevik 1996, 61, Res. 2.

⁵⁵ Özgen 2006, 539.

⁵⁶ Momigliano ve diğ. 2011, 160, Res. 1 (Son Tunç Çağı); Res. 2 (10.- 6. yy.); Momigliano ve diğ. 2010, 122, Res. 5 (Tunç Çağı); Res. 4 (Demir Çağı).

⁵⁷ Thomsen 2002, 6 vd. ; Des Courtils 2003, 19-23. Bu "karanlık", önceleri "Lukkalar"la Lykialılar arası süreçte, MÖ 1200-700 arasında 500 yıl" olarak öngörülmüştü; bkz. Borchhardt 1993, 9 vd. ; Işık 1994, 1-8; Akurgal 1998, 299.

⁵⁸ Bkz. bu konu bağlamında ilk makalem Işık 1994 (genel) ve son makalem Işık 2010, 90-92.

⁵⁹ Bryce 1986, 1-10; özellikle 8-10, Nr. 1-16.; Otten 1993, 118; Frei 1993, 88; Bryce 2003, 45. Lukka halkının Doğu Akdeniz'den kıyı kentlerine karşı korunsuluk girişimleri için bkz. *age*, 41.

⁶⁰ *age*, 42.

⁶¹ *age*, 108 vd.; en son: Savaş 2006, 680 vd., dn. 13; 694 vd; Hawkins 2013, 113, Nr. 7. Lukka Ülkesi'nin, Teke Yarımadası'nın batısına ve kuzeyine genişleyerek, Millawanda/Miletos ile Parha/Perge arası geniş topraklar üzerindeki konumu için bkz. Harita: van den Hout 2013, 22-44, Res. s.16; Res. 2. 6. Res. s.45. Yalburt yazıtında geçen ve Patara'yı nitelediği tartışılan "Patar Dağı"nın, kentin doğusunda yükselen ve Ksanthos Vadisi'ni bu yönde sınırlayan Doğucasarı'yı nitelediğini, yazıtın bulunduğu 1986 yılından çok önce, 1836'da, sanki Ch. Texier "Patara Dağı" tanımla bilmıştır, bkz. Texier 2002, Cilt III, 350.

⁶² Strabon (VIII.6.11); Pausanias (II.25.8); *Bakchylides* (X.77-81).

lanabiliyorsa⁶³, o zanaatçılar başka “Lykia’ dan” gitmiş de sayılamaz.

Hitit Büyük Kralı’nın Lukka Seferi, Geç Tunç Çağı sonlarında Lykia kıyılarında saptanan iki tanınmış batık olayı arasındaki zaman diliminde gerçekleşmiştir. Bunlardan Uluburun’da batanı MÖ 14. yüzyılın 2. yarısında ve diğeri, Gelidonya Burnu batığı, MÖ 1200 dolaylarında kıyı boyunca seyrettilerse⁶⁴, Patara Limanı da işliyor olmalıydı. “Patara gibi bir doğal liman olmaksızın o gemilerin Lykia kıyılarından geçmesinin çok zor olacağı”⁶⁵, C. Pulak gibi bir uzmanın öngörüsüdür ki; Ege ile Doğu Akdeniz arasındaki deniz ticaretinin o yoğun ve sürekli akışı içerisinde bu ana limanın, Tunç Çağı içlerinde olduğu gibi onu izleyen Erken Demir Çağı’nda da hiç kullanılmamış olması düşünülemez⁶⁶; gemilerin sığınmaya ihtiyacı varsa eğer, bir Patara mükemmelliğinde sığınılacak doğal limanlar, “ıssız” bırakılmaz⁶⁷. Sonuçta, ne P(a)ttara ve ne de dünyaya açılmak için bu deniz kapısına gereksinen vadinin başka önemlileri, Arnna, Pinale ve T(a)lawa, yerleşimsiz olamaz.

İster “tarih” ve ister “destan” olsun⁶⁸; Homeros’un İlias’ında Lykialı savaşçıların tüm Troia bağlaşıkları arasında yiğitlikleriyle ve komutanları Sarpedon’un tüm kahramanlar arasında erdemli kişiliğiyle öne çıkarılması, destanın yazıldığı MÖ 8. yüzyıl ve öncesinde “bilinmeyen” bir Lykia olamayacağını da tanıttır; çünkü geçmişle efsaneleşen bir Lykia ve Lykialı belli ki “tarihin karanlığında unutulmuş” sayılamaz, “aydınlığında göz kamaştırmış” olmalıdır. Herodotos’ta “tarihleşen” Ksanthos Kalesi’ndeki “topluluğun” de, gerçek olmaktan çok⁶⁹, geçmişte destanlaşan “özgürlük ve bağımsızlık” için varoluş savaşlarının bir yansımasıdır sanki. Ksanthos Doğu Agorası İmparator Salonu’nu bezeyen mozaik taban üzerinde İlias’ta geçen bir olayın, Lykialıların Troia önlerindeki kahramanlığının, betimlenmesi; o onurun “Hristiyanlık zamanında bile, yüzlerce yıl sonrasında, Lykia ulusal bilincinde canlılığını koruduğunun göstergesidir”⁷⁰.

Eskiçağ bilimi, doğaldır ki bunların doğruluğunu arkeolojik bulgularda görmek ister⁷¹. Her ne kadar Karataş’tan MÖ 3. binyıl ölü küplerinden bazıları üzerine çizilen semerdamlı ev biçimli resimler⁷², Demirçağ Lykia mezarlarında yansılan ahşap evlere⁷³ benzerliğiyle bir sürekliliği

⁶³ Işık 2006b, 440 vd., resim ile.

⁶⁴ Kolb – Kupke 1992, 35-39; özellikle Yalçın ve diğ. 2006 (genel); bkz. ticaret yolları haritası *age*, 682-683.

⁶⁵ Matthäus 2006, 359: “Ana deniz yolları Kıbrıs’tan sonra Anadolu kıyıları boyunca uzanırdı. Lykia kıyılarındaki bazı ön sıra dağlar, zaman zaman artan, tuzak halindeki rüzgâr ve akıntı koşulları nedeniyle tehlikeli noktalar arasında yer alırdı”.

⁶⁶ Patara Limanı’nın bu bağlamda önemi konusunda bkz. İşkan-Işık – Koçak (*baskıda*).

⁶⁷ Borchhardt, 1993, 10: “MÖ 14. ve 12. yüzyıllardan iki gemi batığı; Patara, Myra ve Limyra liman kentlerinin Tunç Çağ öncüllerinin olduğunu düşündürmektedir”.

⁶⁸ Destan’da anlatıldığı gibi olmasa da, Troia için bir Akha-Anadolu savaşının “büyük olasılıkla tarihselliği” konusunda bkz. Latacz 2005, 330-334.

⁶⁹ Işık 2010, 69 vd.

⁷⁰ Marksteiner 2010, 73.

⁷¹ Bryce 2003, 109: “Absolute proof of this still requires confirmation from archaeological evidence”.

⁷² Mellink 1964, 1 vd., Fig. 5-7; Mellink 1970a, 245 vd., Pl. 56, 9; Frei 1993, 95, dn. 46.

⁷³ Krş. örneğin, Çevik 1996, 66, Res. 13 (Armutlu/Milyas); Bean 1986, 37 vd., Pl. 4 (Telmessos /Lykia).

düşündürüyor olsalar da⁷⁴ (**Res. 9a-b**); beklenen kanıtlar öncelikle, Geç Tunç Çağı bağlamında Homeros'ta ve Orta Demir Çağı bağlamında Herodotos'da Lykia ile özdeşleşen, ülkenin yüreği Ksanthos Vadisi'nde çıkacaktır gün yüzüne. Bitek dağları, yaylaları ve ovasıyla ve de dünyaya açılan benzersiz bir deniz kapısıyla çok özel bir toprağın "1000" yıl terk edilmiş olduğunu düşünebilmek kültür tarihi yönünden de mümkün gözükmez. Eğer "MÖ 6.-4. yüzyıl anıtlarında kanıtlanan Lykia dili ile MÖ 2. bin Luwicesi arasında etimolojik bir aynılık akla yakın gözüküyorsa"⁷⁵, bu nedenle mümkün gözükmez; çünkü ülkenin kültür tarihi, en büyük dört kenti barındıran bu vadide yazılmıştır⁷⁶.

Patara'da ve sonra Tlos'ta kazı ve araştırmalara bu öngörüyle başladık. İlkinde Tepecik Akropolü ve özellikle diğerrinde Akropolün Agora düzlüğündeki topuğu, Tunç Çağı'ndan Demir Çağı'na süreklileşen bir yerleşimin somut izleriyle yanılmadığımızı gösterdi⁷⁷. Bu bulgulara, "buluntu bütünlüğünden gelmediği için, büyü gücü nedeniyle çok geç dönemlerden de olabilir" diye yorumlanan, bu varsayım da Demirçag-öncesi tarihine hep kuşkuyla bakılan⁷⁸ taşbaltalar da eklenmelidir⁷⁹. İççe-çemberli "Protogeometrik"

bezekli çömlek parçalarının Atina'da "MÖ 11./10. yüzyıl", İonia'da ve o etkide Patara, Ksanthos ve Tlos'ta istisnasız "MÖ 7. yüzyıl ya da daha geç" tarihinde ısrarcılığı da⁸⁰ anlayabilmiş değilim. Umu-yorum sorunu, vadi kentleri yanı sıra; batısında Kadyanda ve Eski Telmessos, doğusunda Limyra, Myra, Kyaneai ve Phellos gibi başka önemli yerleşimler; Kabalis'te Eceler ve Çaltılar ile Milyas'ta Hacimusalar gibi höyükler, bilimsel kazılarla gün yüzüne çıkabilecek benzer biçim ve biçemdeki buluntularla çözecektir.

Unutulmamalıdır ki Hititler'den sonra, MÖ1200-800 arası gibi çok uzun bir zaman dilimi içine sokulan Orta Anadolu "karanlığı", ancak 50 yıl sürebilen bir bilimsel yanılmanın ardından aydınlanabilmiştir⁸¹; ve sözde "400 yıllık boşluğun" salt yazıya dökülen araştırmaların sorgulanmayışından kaynaklandığı anlaşılmıştır⁸². O "karanlığı" aralamada çıkış noktam, akılcı bir soruya aranan yanıt olmuştur; "karanlık varsa eğer, Phryglerin tarih sahnesine ilk kez her yönden en parlak dönemi yaşadıkları bir süreçte çıkmış olabilecekleri" gibi bir tersliğin sorgulanması oluşturmuştur; çünkü "tarih, köksüz bir Altın Çağı yazmamıştır"⁸³.

⁷⁴ Işık 1994, 7.

⁷⁵ Otten 1993, 118 (E. Laroche ve F. Starke'den alıntı ile).

⁷⁶ Işık 2007a, 229.

⁷⁷ Patara: Işık vd. 2011, 16-18, resim ile; Tlos: Korkut 2015, 73-75, resim ile.

⁷⁸ En son, Marksteiner 2012, 199.

⁷⁹ Toplam dört Patara örneğinden ilki, iççe çemberli çömlek parçalarının altındaki katmandan, kayalık üzerinden gelen bir kazı buluntusudur, Işık 1994, 3 vd., Abb. 6. Diğer üçünün de tarihöncesi ürünler olduğundan kuşku duyulamayacağına göre, krş. Işık vd. 2011, 17 ile Korkut 2015, 19 ve 74, onların "bü-

yü amacıyla" Patara'ya ne zaman, nereden ve nasıl gelmiş olabileceği açıklanmalıdır. İrmak yatağında ele geçen Ksanthos buluntusu da, Des Courtils 2003, 18, sonuçta bir başka vadi yerleşiminden de sürtüklenmiş olabilir.

⁸⁰ En son Rückert 2003, 15 vd.; genel: Gebauer 2012, 169 vd., Abb. 2. Benzer bezekli çömlekler doğuda Rhodiapolis, Arykanda, Limyra ve Avşartepe'den de çıkmıştır; kuzeyde Çaltılar ile örneklenir.

⁸¹ Işık 1987, 163; ve sonra: Seeher 2006, 182-184.

⁸² Işık 2007b, 15-31; Işık 2012, bkz. Phrygler'le ilgili makaleler.

⁸³ Işık 1989, 3.

Sözde “1000 yıl” süren Teke Yarımadası “karanlığı” bağlamında da sormaya devam edersek ve en somut örnekleriyle tanrılara yönelecek olursak görürüz ki: eğer tek gövdede iki başlı tanrıça tiplemesi Geç Neolitik Çatalhöyük’ten Lykia’da bir Roma Çağı Phonikos’una (**Res. 10a-b**)⁸⁴; bir soyut gövdeli Ana Tanrıça, Geç Kalkolitik Kuruçay’dan, Lykia’da bir Arkaik Letoon’a⁸⁵; bir dikmetaş biçimli soyut tanrısal resim Geç Neolitik Nevali Çori’den, Lykia’da bir Roma Myra’sına⁸⁶ sürgün sürebilmişse, yani aynı tanrısal resimde aynı tanrısal algı değişmemişse; bu olgu, “karanlık” sanılan zamanların “aydınlığı” olmadan anlaşılabilir. Doğal kayanın, tanrısal resimlerle donatılmadan önce de, Hattuşa Yazılıkaya’da Hattilere ve Hititlere en kutsal yer oluşu ile; sonradan Artemis’e tapınak olan bir Letoon doğal kayalığının Lykialılara en kutsal yer oluşu arasında şekilsel ve düşünsel bağ da öyle olmalıdır⁸⁷. Salt Lykia’ya ve onun Roma Çağı’na özgü olan Oniki tanrı adaklarının resimsel ve düşünsel kökeni, aradan geçen çok büyük zaman dilimine karşın, Hattuşa Yazılıkaya’da betimlenen öncülü ışığında Hitit-Luvi dönemine dek indirilebiliyorsa (**Res. 11a-b**)⁸⁸ ve “burada, edebi eserlere yansımamış, yazıt ve adaklarda karşımıza çık-

mayan ama yüzyıllarca varlığını sürdürmüş bir inanç söz konusu” olabiliyorsa⁸⁹; bu aynı zamanda, “MÖ 1700-700” arası süreçte bir “karanlık” yoktur anlamındadır. Teke Yarımadası’nın bütünü için bu anlamdadır, çünkü bilinen Oniki tanrı kabartmalarının sekizi Milyas’ta bulunmuştur⁹⁰.

Sonuçta; yarımada Demir Çağı öncesinde dağlık kuzeyiyle ve kıyı güneyiyle, yani Milyas’ı ve Lykia’sı ile, benzer sanat ve kültür dokusunda, düşüncede bir bütündür⁹¹. MÖ 1. binyılda Makedon İskender’in gelişine kadar geçen zaman dilimi içerisinde de süreklilik gösteren arkeolojik bulgularda birlik, ayırt edilebilen farklılıklara baskındır. Yani Hellen odaklı antik yazarların “Lykia” ile özdeşleştirdiği kıyı bölgesi ile “Kabalis” ve “Milyas” tanımlarıyla ayırdığı kuzeydeki dağlık bölgede Tunç Çağı’nın “Lukka halkı” (**Res. 2**) Erken Demir Çağı göçleriyle karışmış olsa da; etnik anlamda kadim Luwi dokusunu belirleyici oranda korumuş olmalıdır. Çünkü geç Kabalia, zaten erken Trmmis toprağı üzerine oturur. Göçmenler, genel olarak Anadolu’nun yeni egemenleri Phrygler’dır, özellikle de aynı soydan, Luwi’den, kök salan Lydialılar’dır; varlıkları çömlerlerde ve tümülüs mezarlarda yansınır; İon ve Hellen çömlerleri ise kıyı kesimine göre azınlıktadır⁹². Bir de Persler vardır ki; egemenlikleri insanıyla

⁸⁴ Işık 2008, 52, Taf. 24, 1; Işık 2012, 357-360, Res. 410 (Çatalhöyük); Işık 2008, 52, Taf. 25, 5; Işık 2012, 360 vd., Res. 415 (Finike).

⁸⁵ Işık 2008, 50, Abb. 24a; Işık 2012, 357, Res. 185 (Kuruçay); Işık 2008, 50, Abb. 24c; Işık 2012, 357, Res. 187 (Letoon).

⁸⁶ Işık 2008, 51, Taf. 25, 1; Işık 2012, 358, Res. 430 (Nevali Çori); Işık 2008, 56, Abb. 26,1; Işık 2012, 364, Res. 436 (Myra).

⁸⁷ Işık 1999, 6, Res. 15 (Hattuşa); 20, Res. 48 (Letoon); Işık 2012, 350, Res. 328 (Hattuşa); 364 Res. 402 (Letoon).

⁸⁸ Freyer-Schauenburg 1994, 75-78.

⁸⁹ Akyürek – Şahin 2002, 112.

⁹⁰ Özgen 2006, 542.

⁹¹ “Tlos yakınında yol yapımı sırasında toplanan çömler parçaları, bu kent çevresi ile Anadolu Yüksek Yaylası’nın tarihöncesi kültürleri arasında sıkı ilişkileri ortaya koyar”, Marksteiner 2012, 200.

⁹² Bu konularda bkz. en son Uylupınar yüzey araştırmaları çerçevesinde, Dökü 2013, 239-249; Dökü 2014, 230-236; Dökü (*baskıda a*); Dökü (*baskıda b*); Momigliano ve diğ. 2011, 160, Res. 2.

değil, Büyük Kral'a bağımlılığın simgesi olarak beylere ilişkin betimlemelerin biçim ve içeriğinde algılanır (**Res. 26, 38, 47**). Çömleklerde çoğunlukla Lydia' ya özgülük, ora halkının özellikle Kabalis' te varlığıyla da bağlantılıdır⁹³. Phryg biçimli çömleklerin azlığı şaşırtmaz; zaten Phryg etkisi mezarlarda da sanıldığı kadar yoğun değildir⁹⁴.

Phrygia ile ilişki en belirginiyle Milyas'ta Elmalı'ya yakın Bayındır Çağlitemeller'deki (**Res. 6**) D-Tümülüsü'nün mezar odasıyla kurulur. Eldeki bulgu ve verilerle kazıcısı K. Dörtlük, mezarın Gordion'dan bilinen dikdörtgen ahşap bir odadan oluştuğu ve onun derince çukurlaştırılmış bir zemine oturtulduğu, mezar sahibesi soylu kadının da kuzey kenarda ahşaptan bir ölü yatağına yatırıldığı görüşüne varmıştı⁹⁵. Bir mezar odasına giriş yolu olmayışı yanında gümüş ve tunçtan yapılmış zengin ve nitelikli adak kaplarının ve bazıları üzerindeki yazıtların Phryg bağlantısı da bu etkiyi güçlendirmiştir⁹⁶. Çağlitemeller'de açılan diğer tümülüsler de Dörtlük'ü "Frig kültürü yayılma alanının Likya'ya kadar uzanmış olabileceği gibi önemli bir sonuca"⁹⁷ götürmüş gözükse de; onaylamak zordur, çünkü diğer üçünde, B, C ve E'de, bir "Phryg odası" yoktur ve cesetler yakılmıştır; D-mezarı da dahil, tümü, üzeri toprak yığılı Gordion ve Ankyra çevresindeki görkemli Phryg tümülüslerinin aksine,

yaklaşık 5 m yükseklikte çağıl denen tarla taşlarıyla örtülmüşlerdir (**Res. 12**)⁹⁸.

Bayındır D-Tümülüsü içinden çıkan değerli Phryg mallarının, o çevreyi yöneten bey ailesi tarafından mezar adağı niyetiyle önceden satın alınarak Milyas'a getirilmiş olduğu; biçim ve biçimde özgünlükleri ve nitelikleriyle çok ses getiren ve önemsenen yontucuklarda bulur açıklamasını (**Res. 54**). Çünkü bunlar, MÖ 610 ile 590 yılları arasında Ephesos'ta üretilen ve Anatanrıça/Artemis kültü bağlamında orada çok saygı gören tanrıça yontucuklarıdır; üçü, adı Ephesos'ta da tam konulamayan, Anatanrıça'yı (**Res. 54**)⁹⁹, biri Leto ve çocuklarını betimler¹⁰⁰.

Tümülüslerde Lydia etkisi de yine mezar odasının yapısında, ancak fazla örnekle girmiştir Milyas'a. Kızılbil, Müğren, Karaburun II ve Boztepe mezarlarında iri

⁹³ Bean 1986b, 165.

⁹⁴ Işık 2006a, 54.

⁹⁵ Gordion MM-Tümülüsü mezar odası çizimi için bkz. Liebhart 2010, 271 vd., Res. 3.

⁹⁶ Dörtlük 1995, 98 vd. Ayrıca, Işık 2006a, 54; Hüliden 2006, 110.

⁹⁷ Dörtlük 1995, 100. Buna karşın Işık 2006a, 54.

⁹⁸ Dörtlük 1995, 97 Res. 1-3.

⁹⁹ Muss 1994, 54.

¹⁰⁰ Işık 2003a, genel; Işık 2012, 121-137; 139-158, Res. 103, 107, 109-112. Bu bağlamda, üçlü kümenin, "Leto ve çocukları Artemis ve Apollo olarak düşünülmesi varsayımının ilk olarak Chr. Le Roy tarafından, Götter, Heroen, Herrscher (1990) kitabındaki 'Die Religion der Lykier' makalesinde (41, dn. 4) belirtildiğini", bu makalenin hazırlanışı sırasında okuduğum, İlknur Özgen'in, III. Likya Sempozyumu (2006) kitabı içerisinde yayınlanan "Hacımusalar" bildirisinden (Özgen 2006, 539, dn. 14) yeni öğrendiğimi burada paylaşmak isterim. Ancak bir kez daha ve vurgulayarak yinelemeliyim ki, satır aralarında -belgeleriyle ortaya konmadan- birkaç sözcükle öylesine geçirilen, bu nedenle de rahatlıkla gözden kaçabilen -ve sonuçta, Leto özelinde, başkaları tarafından bilimin gündemine taşınmayan- bu türden belirsiz hallerde asıl sorun, onun "ilk keşifmiş" gibi diğer bulmasıdır. Bu durumda benim, 418 dipnotlu kapsamlı bir araştırmayla ve yılların emeğiyle ancak varabildiğim, M. J. Mellink ve E. Akurgal gibi bilginlere ters düşen, fakat arkeoloji dünyasında kabul gören çok yönlü bilimsel sonuçların değeri ne olacak; "aşırılmış" gibi sorgulanacak mı? Yine konuya ilişkin benzer belirsizlikte ve satırarası değerlendirme için bkz. Mellink 1998, 64.

taş bloklardan örülü oda yapısı ve taştan ölü yatakları bu etkide kuşku bırakmazken **(Res. 14)**¹⁰¹; tavanın üçgen biçimi doğrudan Phryg etkisine mi bağlanmalıdır, Midas Kent'teki türden kaya mezarları örneğinde **(Res. 16)**¹⁰²; yoksa o etkideki Lydia mezarları üzerinden mi **(Res. 15)**¹⁰³ ya da kanıtı zor olan kendi Erken Tunç Çağ geleneğinden mi¹⁰⁴ gelmiştir Milyas'a, saptamak zordur. Ancak G. Tiryaki'nin, -üzerinin örtülmüş olabileceğinden kuşku duyduğum¹⁰⁵- Müğren mezar odasının alınlık ve tavanındaki izlerden Erken Klasik Laletepe Tümülüsü **(Res. 15)** örneğinde bir bezemenin varlığını

belirlemesi, Lydia etkisini sanki öne çıkarıyor olsa da¹⁰⁶, "beşik çatılı" Kızılbel'in erken tarihi düşündürür. Milyas tümülüslerinde, Lydia'ya özgü uzun bir kapı yoluyla giriş yoktur¹⁰⁷; mezarların üzeri toprakla değil, arası topraklı tarla taşlarıyla örtülmüştür **(Res. 13)**; yani, Bayındır yerinde adının konulduğu gibi, "tarla taşı yığını" anlamında bir "çağıl" görünümündedirler **(Res. 12)**¹⁰⁸; ve bir de "tümülüsün çeperini ya da çeperi ile eş merkezli bir iç halkayı belirleyen" duvara, "krepis'e", gerek duyulmamıştır¹⁰⁹. Karaburun I Tümülüsü'nde bulunan taş lahitte de özgündür Milyas tümülüsleri¹¹⁰.

Tümülüs mezarlar Lykia'da da vardır; örnekler özellikle Phellos ve Kyaneai çevresinde, Seyret'te yoğunlaşır; etki alanı batıda Eski Telmessos'a ve doğuda Limyra'ya dek genişler¹¹¹. Bir taş yığınıyla örtülmelerine karşın **(Res. 18)**, mezar odasının yapısında Milyas Tümülüslerinden ayrılırlar **(Res. 19)**, çünkü öncelikle Karia taş tümülüsleri etkisinde ya-

¹⁰¹ Kızılbel: Bridges 1998, 8-20; Müğren: Mellink 1971, 249; Karaburun II: Mellink 1972, 263-268; Boztepe: Mellink 1973, 296 vd.

¹⁰² Berndt 2002, 21 vd., Nr. 13, Abb. 26. "Beşik çatılı" Phryg kaya mezarları üzerine bkz. Tüfekçi-Sivas 2007, 79-83, 81 (Karakaya).

¹⁰³ Baughan 2010, 273 vd., Res. 2 (Laletepe); Res. 15 (İkiztepe). Lydia tümülüslerinin "ideal" tipi için, Carstens 2009, 381, Fig. 4.

¹⁰⁴ Warner 1994, 151, Fig. 12-13.

¹⁰⁵ Gölova'ya egemen bir kaya tepe üzerinde uzaklardan seçilebilen konumuyla ve niteliğiyle öne çıkan Müğren mezarının (Tiryaki (*baskıda*)), örneğin bir Karaburun II Tümülüsü odasına eşcesine benzerliği görmezlikten gelinemez, krş. *age*, Res 3a (Müğren) ile Res. 17 (Karaburun II). Ancak ağıdaki tek odalı evmezarın doğusu ve kuzeyi kayalık yamaca çok yakındır, taş örtüyü tutmaz, kayar ve sonuçta bir tümülüstün beklenen bakımlı bir tepelik oluşamaz. Ayrıca, varsayılan bir taş örtünün mezarın çevresinde zeminde doğal dokusuyla açığa çıkacak düzeyde aşağı akmış olabileceğini gösteren belirtiler yoktur; en son tarla taşına kadar temizlenerek köylüler tarafından taşınmış olması da pek akılcı değildir. Yaklaşık 5 m. yüksekliğindeki bir yığıntıyı yanlarda tutabilecek bir taş duvarı çepere çevre tamamlayabilmek de mümkün gözükmez; zaten Lydia etkisine karşın Milyas tümülüslerinde, "*krepis*" olarak tanımlanan çeper duvarı da saptanmamıştır. Taş olması beklenen ölü yatağından iz yoktur; "ahşaptandı" denebilir. Tüm bunlar ve daha fazlası, yapının bir "tümülüs" olduğu görüşünü koruyan, G. Tiryaki ile yerinde tartışılmıştır. Sorunun çözümü, içi özenle boyanarak gömüye hazır duruma getirilmiş bir nitelikli bey mezarının (*age*, Res. 7-15), üzeri açık haliyle nasıl kullanılmış olabileceğinin yanıtındadır.

¹⁰⁶ Özenli bir çalışma sonucu ortaya konan Lydia/Laletepe ile Milyas/Müğren ilişkisi için bkz. *age*.

¹⁰⁷ Kızılbel'de "*dromos* ya da giriş koridoru biçimselliğinde bir döşem bulunmaz", Bridges 1998, 15; buna karşın "kapı yolu": *age*, Pl. 22 B.

¹⁰⁸ Işık 2006a, 54. Buna karşın, "Kızılbel, Karaburun ve Boztepe büyük oranda toprak örtüyle örtülmüştür": Hüllden 2006, 109 vd.

¹⁰⁹ Phryg öncülerinde de bulunmayan bu döşemin Lydia tümülüslerinde varlığı konusunda bkz. Baughan 2010, 277, Res. 3. Her iki kültür tümülüsleri arasındaki farklar için bkz. Hüllden 2006, 131 vd.

¹¹⁰ Mellink 1970b, 159'da lahidin boyutları 2.18 x 1.03 x 0.94 m. olarak verilmiştir; kapak yüksekliği 0.48 m.'dir. Mellink 1973, 296 vd., tarafından kaydedilmeyen Boztepe tümülüs mezarı içindeki lahit için bk. Hüllden 2006, 110.

¹¹¹ Zahle 1975, 77-94; Kolb – Kupke 1992, 46 vd.; Hüllden 2006, 133 vd.

pılmışlardır (**Res. 20**)¹¹²; Erken Beylikler Dönemi tarihi de buna uyar. Ayrıntıda fark edilen özgünlükler öncelikle Lykia'da kapı yolu olmayışında gösterir kendini¹¹³. Bir de Lykia'da mezar odası dik piramidal bir tavanla örtülmez, yassı iri taşlarla düzdür ya da yalancı tonozla örtülmüştür¹¹⁴. Tarihi MÖ 1. binyıl başlarına dek inen erken Karia yapıtları¹¹⁵, kapı yolu döşemiyle Lydia yapıtları için de örnek oluşturmaktadır; çünkü çeper duvarı da Lydia ve Lykia'da, Lydia etkisinde İonia'da Belevi'de (**Res. 17**)¹¹⁶ ancak erken Karia etkisiyle anlaşılabilir¹¹⁷. Elmalı'nın üçgen tavanlı mezar odalarının, Halikarnassos Yarımadası'nda ve hem de blok taş örgülü Gumbet ve Theangela mezarlarında uygulama bulması, bu mezar tipine değgin Karia-Milyas ilişkileri bağlamında bu kez ters yönde bir etkinin ürünü müdür, tümünden dışlanamaz¹¹⁸; çünkü Karia'da, tümülüs içinde lahit gömünün yapıldığı örnekler de eksik değildir¹¹⁹. Karia-Lykia ilişkilerinde içiçelik, üzerinde çalıştığım Mylasa Hekatomnos Lahdi kabartma resimlerinin yorumunda belirleyici olmuştur; tümü-

lüsler bağlamında yadırganmaması için burada söylenmiş olsun.

Sonuçta; tümülüs mezarlarda kuzeyde Milyas'ın güney komşusu Lykia'dan ayrılan yanları çağıl yığını altındaki odanın biçimiyle ilişkilidir, aldıkları sanatsal etkiyle yani; gömü geleneği bağlamında esasa inmez. Bu türden şekilsel farklılıklar, Milyas'ın kendi içinde de vardır çünkü; gördük ki Bayındır-D mezar odası Phrygia ile, Müğren'deki Lydia ile bağlantılıdır. Ve hatta Çağıltemeller'de yanyana konumlanan Bayındır C ve D tümülüsleri arasındaki fark, hem şekilde ve hem de ölü gömme yöntemindedir¹²⁰. Karia etkisinde olan kıyıdaki tümülüslerin de hepsi aynı değildir¹²¹. Kabalis tümülüsleri ise en azından dışından sergilediği "çağıl" görüntüsüyle, Bayındır'ın Çağıltemeller'ini (**Res. 12**) çağırıştırır¹²². Erken Demir Çağ Anadolu'sunda Karia'dan, Phrygia'dan köklenen ve beğenildiği için her bir yana sürgün süren bir gömü tipinin Teke Yarımadası'na değişik dış etkilerle girmesidir bu. Örneğin Phryg tipi yeğlendi diye ne Bayındır D-Tümülüsü sahibesi beyce "Phrygialı" sayılabilir; ve ne de Lydia'nın en göz alıcı mezar odasına öykündü diye Müğren mezarında yatan Milyaslı bey "Lydialı" olabilir.

Bu bağlamda; bir Limyra tümülüsünün hemen yakınında bulunan sunağın dört yüzüne işlenmiş bir Zeus Karios simgesi çift ağızlı balta örgesinden yola çıkarak, J. Borchhardt'ın orada yatan kişide kentin "Kariyalı Kale Komutanı"nın

¹¹² Zahle 1975, 90-94; Hüliden 2006, 133.

¹¹³ Krş. Diler 2009, 370, Fig. 18-19; Carstens 2009, 380 vd., Fig. 3, 8. Buna karşın, "dromoslu": Kolb – Kupke 1992, 46. Kıyı Lykia'da Karia etkili "A-Tipi" Phellos tümülüslerinde "dromossuz" olabilme yanında, "kısa dromos" için bkz. Hüliden 2006, 111. "B-Tipi"nde dromosu çizim ve resimlerde, Hüliden 2006, 112, Taf. 43, görebilmem mümkün olmamıştır. Dromossuz oluşa kanıt olarak bkz. Hüliden 2006, Taf. 38-39 (Kolaklar/Yavu); Taf. 44 (Tüse); Taf. 53-54 (Kozakonağı/Yavu); Taf. 65, 3 (Limyra); Taf. 66, 1-2 (Seyret) ve Taf. 67, 1 (Limyra).

¹¹⁴ Kolb – Kupke 1992, 46.

¹¹⁵ Diler 2009, 368-371.

¹¹⁶ Kasper 1978, 387-398, Taf. 115; Işık 2012, 309, Res. 313.

¹¹⁷ Her iki döşem için bkz. Protogeometrik Pedasa tümülüsleri, Diler 2009, 370, Fig. 18-19.

¹¹⁸ Carstens 2009, 383-386, Fig. 12 (Theangela); Fig. 13 (Gumbet/Esentepe).

¹¹⁹ *age*, 382-385, Fig. 9-11.

¹²⁰ Dörtlük 1995, 97-99.

¹²¹ Hüliden 2006, 128.

¹²² Krş. Corsten – Hüliden 2012-10, 174 vd., Res. 2-3; Dökü 2014, 232 vd., Res. 3, 5, 8 (Kabalis) ile Dörtlük 1995, 97 vd., Res. 1-3 (Bayındır/Milyas).

görmek istemesini¹²³ onaylamak da olmaz. Çünkü Limyra’da bir ikinci tümülüsün, Mezar 112’nin, sahibi de antropolojik araştırmalara göre “olasılıkla Lykialı olmayan bir göçmen” ise eğer¹²⁴; bu yorumlardan, tümülüs mezarların Teke yöresi insanı için değil de yabancılar için yapıldığı ve onların kimliğinin ise mezar tipine göre belirlenebileceği gibi bir sonuç çıkar ki, bu da olmaz. Mezar odasının duvarlarında bir Pers soylusu gibi betimlendi diye, Karaburun II Tümülüsü içinde yatan beyin (Res. 26) ya da dikmetaşın arka yüzünde *kandys* taşıması nedeniyle Yalnızdam Beyi’nin (Res. 38) bir Pers olamayacağı aşağıda görülecektir. Çünkü mezar odası Lydia tipinde diye, onun Lydialı olduğu da savlanmamıştır. Buradan kültür ve mezar ilişkisine geçmek isterim. Çünkü Lykia’nın yerli beyleri ve soyluları kendi yerli yaratıları olan kaya mezarlarına, dikmetaş mezarlara ve görkemli ev- ve lahit mezarlara gömülerek bu ilişkiyi, ülke sınırını mezar tipleriyle çizebilecek denli en üst boyutta ortaya koyabilmiştir. Bu bağlantı bir anlamda Pisidia lahitlerinde de izlenir; sorun diğerlerindedir.

Milyas büyük bölümüyle bu sınırın dışındadır, çünkü Lykia’ya özgü olan ve kıyı kesiminde yaygın olan, soyluların olan ev- ya da tapınak kaya mezarları Milyas’ta¹²⁵ ve Kabalis’te¹²⁶ yöre kültürüne “yabancı” denebilecek azlıktadır. Sayısal

azlık, ilk bakışta bölge yerleşimlerinin mezar açmaya uygun olmayan doğa dokusuyla da bağlantılı görülebilir; çünkü kıyıda Patara’da öyledir¹²⁷. Sanki bu durum, mezarların konumlandığı kayalık Dereboğaz (Res. 24), Kızılca (Res. 21), Armutlu (Res. 9b, 22) ve Güğü Koyağı’na girerken Eskihisar (Res. 6) ile kanıtlanır gözükse de; güneyde göz kamaştırıcı kayadan bağımsız ev mezarların ve de ev mezar üzerinde görkemli lahitlerin de¹²⁸ kuzeyde “yok” denecek kadar azlığı, Milyas ve Kabalis bey mezarları için öncelikli olarak geriye tek seçenek bırakır: tümülüsleri. Çünkü kıyıdaki beyler için özgün dikmetaş mezarlar da¹²⁹ yoktur yayla yerleşimlerinde. Güneyden farklılaşan bu resim, Lykia mezar dokusunun kuzeyde azlığı ya da eksikliği olgusu, belki halkının Pisidialılar ve Solymilerle geçmişten gelen sosyal yakınlığından kaynaklanıyor olabilir. Yani farkın nedeni etkide değil, ölü gömmeye ilişkin köksel geleneğe bağlılıkta aranabilir ve kaya mezarlarının genelde güneye geçiş hattı üzerinde konumlanması da bu gerekçenin tanıtı olarak gösterilebilir; çünkü, Termessos¹³⁰ ve Etenna dışında¹³¹, Pisidia yerleşimlerinde de belirleyici değildir kaya mezarları¹³². Termessos’a yakın bir Solymos yerleşimi olan Trebenna’da soyluların Lykia’daki gibi temenos mezarlara, *in antis* planlı tapınak mezarlara, “oyuk” basitliğinde de olsa, kaya mezarlarına gömülmesi¹³³ Ter-

¹²³ Hülten 2006, 112 vd., Taf. 65, 3-6.

¹²⁴ *age*, 113, Taf. 67,1.

¹²⁵ Çevik 1996, 64 vd., Kızılca: Res. 3 (yazıtlı), Res. 4; Dereboğaz: Res. 5 (güney), Res. 11 (kuzey); Armutlu: Res. 12 (ev tipi); Res. 13 (semerdamlı); Özgen 2006, 544, Res. 21 (Dereboğaz/kuzey).

¹²⁶ Seyer 2008, 127-132, Pl. 8. 9 (Elmahyurt), 10-12 (İbecik); Gay – Corsten 2006, 47-60; Döku 2013, 245, Res. 7 (Gâvurdamı).

¹²⁷ Işık ve diğ. 2011, 81 vd., resim ile.

¹²⁸ Borchhardt 1975, 95-145; Mühlbauer 2007, Kuban 2012.

¹²⁹ Demargne 1958, genel; Deltour-Levie 1982, genel.

¹³⁰ von Lanckoronski 1892, 64-72, Abb. 16-22.

¹³¹ *age*, 185, Abb. 150; Çevik 2003, 97 vd.

¹³² Fiedler – Taşlıalan 2002, 99-112.

¹³³ von Lanckoronski 1892, 78, vd.; Çevik ve diğ. 2005, 53-74, Res. 94-180.

messos ya da Lykia beyleri geleneğini düşündürür. Basit “kaya odaları” şekliyle kaya mezarları dağlık Solymos Ülkesi’nde’de az sayıda vardır; Termessos’ta da sevilen, Pisidia’ya özgü kalkan bezemeli ya da *tabula-ansatalı* lahitler ise yaygın olarak vardır¹³⁴.

Ancak, “Strabon’un Solymce olarak nitelendirdiği bir Pisidia lehçesi konuşan”¹³⁵ Termessos’un, Lykia metropollelerinden bilinenleri aratmayan zenginlik ve nitelikteki ve her tipten özgün biçim ve biçimdeki soylu mezar dokusu¹³⁶ da bulunmaz Milyas’ın ve Kabalis’in yayla yerleşimlerinde; bir başka Pisidia kentinde de bulunmaz, orayı özel kılar. Termessos ve Solymos’ta da tümülüs bulunmaz, yarımadanın diğer bölgelerinde bulunur. Ve sonuçta; belirli mezar tiplerinin akraba halkların yaşadığı Termessos’ta olup da yaylada bulunmayışı gerçeği; dokunun Milyas ve Kabalis’te, Solymos’ta ve Termessos özelinde birbirleriyle tamtamına örtüşmeyişi, “ayrı halk, ayrı mezar türü” gibi ilk usa gelen bir yerleşik düşüncüyü çürütmeye yeterlidir. Tıpkı, bu bölgelere yabancı dikmetaş mezar tipinin de Lykia’nın en önemli kentlerinden üçünde, Limyra, Myra, Patara’da yokluğu, buna karşın Ksanthos ve Pınara’da çok sayıda örnekle temsil edilmesinin¹³⁷, onların aynı halk olmadığını göstermediği gibidir bu. Sonuçta birbirleriyle çok yakın kültürel ve de sosyal bağlarla bağlanmış komşu halk-

lardır hepsi de; biri diğerinin yaptığı mezarın biçiminden de habersiz olamaz. Kaya mezarlarının Trebenna’da yalın kaya odalarına dönüşmesi gösteriyor ki¹³⁸ çizilen bu karmaşık resimde ekonomik gücün de payı mutlaka vardır. Karmaşık olmayan, bu bölgelerin tümünde tapınak plânlı bir mezarın bulunduğu, yani ölen beylerin tanrılaştırıldığıdır. Milyas’ta, tümülüsler geçmiştir Lykia tapınak mezarlarının¹³⁹ yerine; yapısal yönden etkilendikleri Phrygia ve Lydia’da olduğu gibi¹⁴⁰ ve de Karia’da olduğu gibi¹⁴¹, orada tanrılaşır bey soyu. Halkın kimliğini biçimlendiren, dış ve iç etkenlere ve kişisel tercihlere dayalı olarak değişebilen mezarların biçimi değil; kendi soy köküne dayalı düşüncenin biçimidir. Şimdi buna geliyorum:

Beylikler Dönemi Milyas’ının bereketli bir coğrafyaya egemen konumuyla **(Res. 23b)** en güçlü Bey Kalesi olduğu izlenimini uyandıran Dereboğaz dağ yerleşiminin verdiği resim de, yukarıda çizileni esasta değiştirmez. Adı -tıpkı Kaş’a bağlı Bodamya gibi- “İslamlar” olarak değişen, karıştırılmasın diye de “Elmalı İslamlar” **(Res. 6)** denen ve de Patara /Gelemiş yörüklerinin de ata yurdu olan bu etkileyici kaya “burcunda” **(Res. 23a)** kaya mezarı sayısı ikidir; bir tapınak mezar ve bir de kabartma resimli lahit teknesi, görkemli bir bey yerleşimi için soylu gömütlerine ilişkin sayısal beklentiyi tam karşılamaz. Benzerlerini Lykia’da bulmalarına karşın, halkının Milyaslı ya da Lykialı kimliğine iz vermede de yetersiz kalır. Kaya mezarları, Lykia’nın tanınmış

¹³⁴ von Lanckoronski 1892, 106, vd., Abb. 70, 72; 113, Abb. 81, Taf. 19.

¹³⁵ Bean 1986a, 110.

¹³⁶ von Lanckoronski 1892, 64-75; 106-118, resim ile ve Taf. 18-22; Bean 1986a, Fig. 24, 25 alt, 26; Pekridou 1986, 112, Taf. 15, 1; Wagner 1992, 32 vd., 44-45.

¹³⁷ Deltour-Lévie 1982, bkz. tipin dağılım haritası Fig. 1.

¹³⁸ Çevik ve diğ. 2005, 66-71, Nr. 1-15, Res. 137-149.

¹³⁹ Işık 2005a, 107-124.

¹⁴⁰ Işık 2003b, 197-222; Işık 2012, 293-310.

¹⁴¹ Diler 2009, 372.

ev-mezarlarının aynısıdır (**Res. 24**)¹⁴². Ayaş kaya tepesindeki iki katlı mezarla bağlantılı olarak bir de kabartma vardır; hemen onun kuzeyindeki kaya üzerinde, Attik mezar taşı biçimli alınlıklı bir çerçeve içine resmedilen *klina* sahnesidir bu; elinde kadehiyle sedire uzanan mezar sahibi bey ve aile bireylerini betimler (**Res. 25**)¹⁴³. Benzerlerini hem Milyas'ta tümülüs mezar odası duvarlarında (**Res. 26**)¹⁴⁴ ve hem de Lykia kaya mezarları ya da lahitleri üzerinde bulur¹⁴⁵. Bir kötü korunmuş lahit teknesinin ön yüzünde, eli utku simgesine uzanan bir "tanrısal" kişiliğin korumasında savaş (**Res. 27**) ile, yine zor seçilen yan yüzlerden solda domuz ve sağda ayı avı (**Res. 27-28**), Lykia ve Milyas bey mezarlarının Arkaik Dönem'de başlayan ve Klasik'te süren Doğu kökenli vazgeçilmez konuları arasındadır¹⁴⁶; yüzeysel bakışla saptaması zor bir geç dönem gelenekselciliğini tanıtlar¹⁴⁷. Arka yüzdeki kalkan, altında kılıçla bir arada Pisidia lahitlerinin de belirleyici simgelerindendir (**Res. 29**)¹⁴⁸; sanki sahibinin kimliğini tanıtlar.

Ve bu güçlü simge, yerli halkın antik Dereboğaz'ı "Ayaş" olarak tanımlayacak görkemde bir kabartma resimle ve yanında küçüğüyle kaya dağın alnacına işlenmiştir (**Res. 30**)¹⁴⁹. Kalkan'ın benzer görkemde mezarla ilişkisine en çarpıcı örnek, altındaki kılıçla farklılaşsa da, Termessos'ta Alketas kaya tapınak mezarı duvarındadır (**Res. 31**) ve orada da, diğer silah kabartmalarıyla birlikte, "mezar sahibinin yüceltilerek *heroize* edildiğine - Anadolu'da tanrılaşığına- ve onun savaşçı kimliğine işaret eder"¹⁵⁰. Bey Kalesi girişindeki özel konumuyla ve kült amaçlı kaya döşemleriyle bir Ölü Tapınağı görüntüsü sergileyen Trebenna Trokondas kaya mezarı kapısının üstünde de vardır kalkan¹⁵¹; ve mezar alanının dinsel içerikli düzenlemesi açıklıkla gösterir ki bununla amaçlanan, Termessos'ta Alketas için düşünülen farklı olamaz.

Kalkan'ın Pisidia ya da Solymos mezar kültüründe simgeselliği, kaya mezarı tipinin ve kline sahnesinin Lykialılığı ile birlikte, Milyas halkının iki kültürü nasıl özümlediğinin en çarpıcı tanıtını verir ki, yukarıda çizmekte zorlandığımız karmaşık "kimlik" resminin bir somut özeti bu.

Ve aynı kayalıkta Ayaş'ın az gününde betimlenen dikmetaş kabartması, büyüklüğüyle ve niteliğiyle etkiler (**Res. 32**)¹⁵². Bağımsız olduğunda kayaya sokulan alttaki dikdörtgen çıkıntı, zıvana; orada ve çevrede gözlemlenen çok sayıda benzer oyuntunun (**Res. 42a**) işlevine iz

¹⁴² Çevik 1996, 64 vd., Res. 5, 11.

¹⁴³ *age*, 65, Res. 11; Özgen 2006, 544, Res. 21-22.

¹⁴⁴ Özgen 2006, 539 vd., Res. 5; Mellink 1998, W 4 Pl. 7. 12 (Kızılbel); Özgen 2006, 540, Res. 7; Mellink 1973, 297, Fig. 6 (Karaburun II).

¹⁴⁵ Kaya mezarı: Phellos: Bruns-Özgen 1987, 270, F 23, Taf. 28, 1-2 (Myra); Işın 1994, 68-77, Fig. 1, 4 (Yazır). Lahit, Phellos: Bruns-Özgen 1987, 280, S 13, Taf. 28, 3; Tofi 2006, 831, Fig. 1.

¹⁴⁶ Akurgal 1941, genel (Ksanthos ve İsinda); Savaş: Mellink 1973, Fig. 5; Mellink 1998, W 3, Pl. 7 (Kızılbel); Fig. 8 (Karaburun). Av: Mellink 1998, E 5, Pl. 23; S 5-7, Pl. 29 (Kızılbel). Klasik Dönem burada Ksanthos Nereidler Anıtı baştaban frizleriyle örneklenmiş olsun: Nieswandt 2011, 188-192 (güney/atlılar savaşı); 214-224 (doğu/av), çizimler ile.

¹⁴⁷ Zahle 1979, 373 vd.: "MÖ 4. yüzyıl"; Özgen 2006, 544, Res. 23: "Erken Roma Dönemi'ne ait olması da olasıdır"; Çevik 1996, 65.

¹⁴⁸ Çevik ve diğ. 2005, 72-74, Res. 153, 158-159.

¹⁴⁹ Çevik 1996, 65, Res. 10.

¹⁵⁰ Pekridou 1986, 52-54, 65 vd., Abb. 3, Pl. 5, 2; ayrıca bkz. Milyas-Kabalis sınırında ve Seki-Girdev arasında Kınıclar Açık hava Kaya Tapınağı, Işık 1999, 9, Res. 27.

¹⁵¹ Çevik ve diğ. 2005, 67 vd., Nr. 1, Res. 138, 141, 142.

¹⁵² Çevik 1996, 65, Res. 7.

verir¹⁵³ ve de hepsi bir arada mezar alanının kutsallığını tanıtlar. Çünkü Anadolu'da dikmetaşlar Neolitik Göbeklitepe ya da Nevali Çori'den bu yana tanrı ya da tanrıçanın soyut resmi olarak algılanır¹⁵⁴; mezarla bağlantısı Urartu'dan bilinir, Phrygia üzerinden bir çarpıcı Termessos örneğinde Teke Yarımadası'na geçer **(Res.33)**¹⁵⁵. Kabalis'in Milyas sınırında, Girdev'e çıkan yol üzerinde konumlanan Kıncılar Açık hava Kaya Tapınağı'nda da kalkanla bir aradadır o; hem kabartma biçimindedir, hem de zıvana oyuntuları vardır **(Res. 34)**¹⁵⁶. Milyas'ta bir diğer nitelikli ve görkemli dikmetaş örneği Güğü Koyağı içinde, Güğü'den değişen adıyla Yapraklı'dadır **(Res. 35)**¹⁵⁷. Üzerinde betimlenen boğa, konumda ve duruşta erken benzerini MÖ 4. yüzyıl 3. çeyreğinden bir Kerameikos mezar taşı üstünde Atina'da bulur¹⁵⁸. Lykia'da mezarla bağlantılı olarak aynı yüzyılda Ksanthos Yazıtlı Dikme'sinde ve Trysa Temenos Tapınak Mezarı'nda Pers etkisinde kanatlı protomlar olarak, Pinara kaya mezarı alınlığında salt boynuzuyla simgesel olarak vardır; "mezar koruyucu tanrısal bir simge"¹⁵⁹ işleviyle orada olabilir¹⁶⁰.

Görkemli bir resimle Phellos Bey Mezarlığı'nda kaya temenos duvarı üze-

rinde çıkar karşımıza boğa ve kuşkusuz burada Anadolu düşüncesindeki Dağ Tanrılığı'nı betimler¹⁶¹; Lykia ilişkisi bağlamında Trqqas'ı, Pisidia ilişkisi bağlamında Solymos'u betimler. Termessos Alketas Kaya Tapınak Mezarı'nda bir parçası bulunan boğa başı da mı orada Solymos'u betimler; yeri ve bağlantısı tam bilinemediğinden söylemek zordur¹⁶². Ancak Güğü'nün bu simge dikmetaşı; boğanın, Beylikler Dönemi sikkeleri üzerinde de resimlendiği tarzda¹⁶³, devinen şekli nedeniyle, o düşüncenin Roma Çağı içlerine dek "tanrının kendisi" olarak değilse bile, tanrısal gücün simgesi biçiminde gelenek sürdüğünün tanıtı gibi gözükür¹⁶⁴; çünkü beklenen bir mezar bağlantısı da yoktur görünürde. Mezarla ilişkili olmadığı hallerde bilinir ki boğa, Baba Tanrı ya da Ana Tanrıça sıfatıyla tek başına Anadolu Dağ Tanrısı- ya da Tanrıçası'nın kendisidir¹⁶⁵.

Kabartmalı dikmetaşların en bilineni de Güğü Koyağı'na girmeden önceki Yalnızdam'dan **(Res. 36)** gelmiştir Antalya Müzesi'ne¹⁶⁶. Yerel beyin betimlendiği taşın iki yüzünde işlenen konu, önde tapınımdır **(Res. 36)** ve arkada at üstünde savaştır **(Res. 38)** ve her ikisi de Lykia'da eşcesine benzerleriyle vardır. Tapınma

¹⁵³ Çevik 1996, 65, Res. 8.

¹⁵⁴ Işık 1999, 8, 18 vd., 33, Res. 24, 25b, 63, 43, 44; Işık 2012, 358 vd., 364, Res. 429-432a, 434-437.

¹⁵⁵ Işık 1995a, 118; Işık 1999, 8, Res. 25a; Res. 26 ve Işık 2012, Res. 314 (Termessos), 358, Res. 433.

¹⁵⁶ von Lanckoronski 1892, 75, Abb. 25-26; Işık 1999, 8 vd., Res. 27; Işık 1995a, 118, Res. 18.

¹⁵⁷ Özgen 2006, 543, Res. 20; Çevik 1996, 65.

¹⁵⁸ Boardman 1998, 143, Abb. 112, 3.

¹⁵⁹ Işkan-Işık 2004, 390-404.

¹⁶⁰ Trysa: Oberleitner 1994, 30, Abb. 16, 27; Borchhardt 2012, 69 vd., Taf. 3, 2. Ksanthos: *age*, 70, Taf. 3, 3. Pinara: Işık 2011, 213-220, resim ile; Işık 1995a, 120, Res. 22.

¹⁶¹ Işkan-Işık 2004, 393 vd., Abb. 15-16; Işık 2010, 77, Res. 38. Borchhardt – Bleibtreu 2013, 14, Taf. 15, 2: "sunu boğası".

¹⁶² Pekridou 1986, Taf. 16, 2-4.

¹⁶³ Zahle 1990, 55, 176, Nr. 83; ayrıca krş. Des Courtils 2003, 29, resim ile.

¹⁶⁴ Pisidia'da "Boğa Kültü"nü sürekliliği ve önemi konusunda bkz. Özsait 1980, 132.

¹⁶⁵ Işık 2012, 311-325; 345-354; 362 vd.

¹⁶⁶ Mellink 1972, 269, Pl. 60, 25. 26; Bruns-Özgan 1987, 114, 223 vd., 290, Kat. V 7, Taf. 20, 1. 2; Marksteiner 2002, 55, Taf. 141; Summerer 2010, 143, Res. 15; Borchhardt 2012, 94, Taf. 20, 3; Işkan-Işık 2004, 392, dn. 121.

betimi, Trysa'da kaya kabartması olarak ve aynı yerli yontu atölyesinin ürünü olarak örneklenir (**Res. 37**)¹⁶⁷. Arka yüzdeki ikili savaşın tiplemesinde Atina kökenine tanıt, MÖ 394 tarihli Dexileos mezar taşı üzerindedir¹⁶⁸; nitelik farkına karşın, giysi kıvrımlarının genelinde gözlemlenen zaman biçemi ve alınlığın basıklığında göze çarpan benzerlik de birbirlerine yakın dönemin yapıtları olduklarına işaret eder. Bu Hellas tiplemesinin temelde benzer uyarlamaları yine Lykia'da çok betili kabartmalarda, örneğin Ksanthos Payava Lahdi üzerinde ya da Limyra'dan bir lahit kapağının kırık mahya kirişi üzerinde çıkar karşımıza; onlar da beyleri betimler¹⁶⁹. Termessos'taki kaya tapınak mezarı duvarında Alketas da öyle betimlenmiştir (**Res. 39**); kendini yine tapınak tipli tek tapınak mezarda Bellerophon'un kişiliğinde tanrılaştıran ve bunu alınlığındaki Göktaarı resmiyle de vurgulayan Tlos Beyi de¹⁷⁰. Ve sonuçta iki komşu bölge arasında birliktelik, bu tip yapıtların biçim ve biçeminde okunan, anlatımlarında yansılanan sanatsal ve düşünsel birlikteliğinde pekişerek kanıtlanır. Burada ayrıca, Yalnızdam mezar taşının çift taraflı betimlenişinin İon mezar taşlarının bir özel-

liği olduğuna da¹⁷¹ değinilmiş olsun. Ve bilinsin ki Bey'e arka yüzde savaşırken giydirilen Pers *kandyün*ün onu "Pers"¹⁷² yapmadığının kanıtı önyüzdedir; çünkü orada kendi geleneksel giysisi ile, *kehiton* ve uzun şal ile, farklıdır¹⁷³. Karia Satrapı Hekatomnos da Milyaslı Yalnızdam Beyi gibi önyüzde Kariyalı gibi, arka yüzde Pers gibi farklı giyinmiştir. Pers giyimli Karaburun II Beyi (**Res. 26**) bağlamında aşağıda yapılacak "Milyaslı" yorumunu doğrulaması yönünden de belirleyicidir bu saptamalar.

Tapınak mezardan Aytaş'a çıkan bel üzerindeki gömüt alanında kırılmış olarak ayağa dolanan nitelikli aslan başının (**Res. 40**), komşu Lykia'da ve Pisidia'da olduğu gibi, Milyas'ta da o etkide ve "kötülük kovan"¹⁷⁴ gücüyle bir mezar yapısından kopmuş olması şaşırtmaz. Ve nasıl ki mihraplar mezarlarla birarada yine Urartu'dan Phrygia'ya ve oradan Lykia'ya sürgün sürerler¹⁷⁵; Milyas'ta da Dereboğaz ve özellikle onun doğu karşısındaki dağ topuğunda konumlanan Armutlu'da (**Res. 6**), birer örnekle de olsa, eksik değildir onlar (**Res. 41**). Mihrapların dikmetaşlarla birlikteliği de aynı bağlamda yorumlanırken¹⁷⁶; bu döşemin Dereboğaz'da aranan varlığı, bir basamaklı sunak şeklinde ve mihrap üstünde dikmetaş yuvasıyla belgelenir (**Res. 42a**)¹⁷⁷. Lykia açık

¹⁶⁷ Krş, Bruns-Özgan 1987, 113 vd., 223 vd., 274, Kat. F 32, Taf. 19, 2-3; Marksteiner 2002, 53 vd., Taf. 138; Işkan-Işık 2004, 391 vd., Abb. 13; Borchhardt 2012, 90, Taf. 16, 3; Borchhardt – Bleibtreu 2013, 96, Taf. 102, 1.

¹⁶⁸ Fuchs 1993, 494 vd., Abb. 577; Boardman 1998, 144, Abb. 120; ayrıca krş. aynı tarihten bir başka Atina mezar taşı kabartması, *age*, 144 vd., Abb. 122.

¹⁶⁹ Payava: Borchhardt 1976, Taf. 34, 1, Limyra: Bruns-Özgan 1987, Kat. S 12, Taf. 36, 1; Borchhardt 2012, 99 vd., Taf. 22, 5.

¹⁷⁰ Alketas: von Lanckoronki 1892, 67 vd., Abb. 19; Pekridou 1986, Abb 10, Taf. 4; Tlos: Bean 1986b, 65 vd., Abb. 7; Korkut 2015, 99-100: "Bellerophon'un kendisi".

¹⁷¹ Hiller 1975, genel.

¹⁷² Borchhardt 2012, 94: "Pers mızraklı süvari".

¹⁷³ Bruns-Özgan 1987, Taf. 20, 1.

¹⁷⁴ Akurgal 1941, 43-51.

¹⁷⁵ Işık 1995, 113-115; Termessos'ta "Amyntas" mezarına çıkarken solda izlenebilen mihrap için bk. *age*, 120.

¹⁷⁶ *age*, 118-120, Res. 23.

¹⁷⁷ Doğrudan basamaklı sunak düzlüğünde dörtgen biçimli dikmetaş zıvanaları için bk. Borchhardt 2012, 92 vd., Taf. 17-18: "Ateş sunağı".

hava kaya tapınaklarının, düzlüğünde sunu çanağıyla ya da onsuz biçimlendirilen basamaklı sunak tipi de¹⁷⁸ burada küçük bir döşemle temsil edilir (**Res. 42b**)¹⁷⁹; Phrygia öncülü, en tanınmışıyla Göynüş Aslantaş kaya tapınak mezarının damınadadır¹⁸⁰.

Bu dinsel döşemelerin tümü doğal ortamda tanrılara sunular sunmak için vardır. Orta Lykia'da bir nitelikli Tyberissos kaya mezarı önünde ya da Cindam mezar temenosu içinde düzenlenen etkileyici örneklerle sergilendiği gibi¹⁸¹, mezarla birlikte olduklarında ise, ölen seçilmiş soyluyu tanrılaştırdıkları için de oradadırlar¹⁸². Ve Aytas kayalığının kuzey ilerisinde Milyas Yaylası'na ve Toroslara egemen bir konumda (**Res. 23b**), nitelikli çokgen taşlarla örülü bir düz set duvarı gerisine yerleştirilen tapınak biçimli mezar (**Res. 43**), *in antis* planıyla kıyı Lykia'da Ksanthos'tan Nereidler Anıtı ile başlayarak geleceğe köklü bir gelenek süren¹⁸³ tapınak mezar tipinin bir eşidir¹⁸⁴. Roma Patarası'nda çok örnekle bilinir (**Res. 44**) ve artık eşraftan kişilerin mezarı olarak da

yörede saygın insanları bir tanrı gibi yücelttiğinden kuşku duyulamaz.

Kutsal Kayalığın doruğunda, daha yenilerde dibindeki çukurdan kırılarak çıkarıldığı anlaşılan büyük bir mezar küpü; geç bir zamandan da olsa, Dereboğaz'da salt lahit ya da ölü yataklı kaya mezarlarında uygulanan ceset gömünün olmadığı, yanan kemikleri içeren küp gömünün birlikte uygulandığına tanıklık eder. Çünkü her iki gömü tipi Bayındır Çağlitemeller'deki tümülüs mezarlarda da vardı; bireyler D-Tümülüsü'nde gövdesiyle; B, C ve E tümülüslerinde yakarak gömülmüşlerdi¹⁸⁵. Bu durum salt Milyas'a özgü değildir, Anadolu genelinde olduğu gibi yarımadanın diğer halkları için de geçerlidir¹⁸⁶; bu nedenle onların kimliği konusunda belirleyici olamaz.

Tümülüs mezarlarda tanrılaşan¹⁸⁷ Milyaslı beyler, Lykia beylerine mezarlarının bezemesiyle de öykünürler ki dıştan çağıyla örtülen mezar odalarını bu kez içteki resimlerle donatmaya özen göstermişlerdir; çünkü konular, Lykia'da ölü tapınağı işlevindeki dikme mezarların¹⁸⁸ mezar odası duvarı dışındakilerle aynıdır; savaş, av ve şölen gibi, aile gibi, beyin günlük yaşamından seçilmişlerdir¹⁸⁹. Bunun anlamı; her iki halde de İonialı sanatçıların elinden çıkan resimsel bezemenin mezar odası duvarı dışından, içine taşınmış olduğudur ve sonuçta iki ayrı yöreden iki farklı mezar tipinin ortak düşüncede bulunduğu. Demek ki Milyas duvar re-

¹⁷⁸ Işık 1999, 7, Res. 21-22; Işık 1996, 61, Abb. 8, 12; Borchhardt 2012, 93, Taf. 19, 4. Sunu çanakları: Işık 1995a, 115 vd., Res. 7-11. Krş. Borchhardt – Bleibtreu 2013, 104, Taf. 96, 5-6 (Tüse); Taf. 98, 2, 99, 2 (Tyberissos).

¹⁷⁹ Çevik 1996, 65, Res. 9.

¹⁸⁰ Işık 1995a, 116-118, Res. 28; Işık 2012, 303 vd., Res. 292a-b.

¹⁸¹ Borchhardt – Bleibtreu 2013, 103 vd., Taf. 98, 2-4; 99, 1-2 (Tyberissos); Taf. 101, 5-6 (Cindam).

¹⁸² Işık 1995a, genel; Işık 1999, genel; Işık 2012, Res. 280-281, 292, 315, 339.

¹⁸³ Işık 1995b, 160-186; Işık 2012, Res. 307 (Ksanthos); Işık ve diğ. 2011, 84-92.

¹⁸⁴ Özgen 2006, 544. Burada yapının Anadolu düşüncesine göre "Tapınak Mezar" değil de, Hellen düşüncesine göre "Heroon" olarak tanımının yanlışlığı konusunda bk. Işık 1995b, 175 vd.

¹⁸⁵ Dörtlük 1995, 98-100.

¹⁸⁶ Marksteiner 1994, 78-88.

¹⁸⁷ Işık 2012, 293-310.

¹⁸⁸ Işık 2005, 107-116.

¹⁸⁹ Akurgal 1941, genel (Lykia); Mellink 1998, 57-62 (Milyas).

simleri bir zorunluluk olarak girmiştir sanatın gündemine¹⁹⁰. Örneğin MÖ 540-30 arasında Kızılbel (**Res. 6**) mezar odası duvarlarına işlenen savaş, av ve sportif şölen, az önceki bir zamandan kıyıdağı İsında dikmetaş mezarının da konularıdır¹⁹¹. Kızılbel mezarı batı duvarına resimlenen ana sahnede beyin savaşa uğurlanışı (**Res. 45**), MÖ 570-60 arası yıllardan Ksanthos Aslanlı Dikme Mezarı'nın doğu yüzündeki beyin savaştan utkuyla dönüşü (**Res. 46**) sahnesini çağrıştırır¹⁹²; ve "yaşamın kendisi olan" bu tür gerçekçi betimlemelerle yarımada halkı Hellas halkından nasıl kökten bir düşünce farkıyla ayırır, bunu kanıtlar.

Dereboğaz'da Aytas kaya mezarı yarımadadaki *kline* sahnesi (**Res. 25**), Karaburun II mezar odasının ana resminin de konusudur (**Res. 26**)¹⁹³. Ve burada Pers giysili mezar sahibi Milyaslı bir yerel beyi betimler; kuzey duvarında savaşırken de (**Res. 47**), tıpkı sikkeler üzerinde *tiaralı* Lykia bey portrelerinde olduğu gibi¹⁹⁴, bağımlılığın bir göstergesi olarak öyle giyinmiştir¹⁹⁵. Bu yorumun en baş kanıtını, dikmetaşının ön yüzünde yerel ve arka

yüzde Pers gibi giyinen Yalnızdam Beyi verir (**Res. 36, 38**)¹⁹⁶. Karaburun ölü yatağının cephesine boyanan tavuk, horoz, keklik cinsi hayvanlar (**Res. 48**), Ksanthos'un olasılıkla G-Mezarı'ndan kopma eşzaman kabartma kuşağının da konusudur (**Res. 49**)¹⁹⁷. Milyas'taki bu Erken Klasik Döneme ait bey tümülüs mezarının güney duvarına işlenen resim de (**Res. 50**) örgesel benzerini yine G-Anıtı'nda bulur (**Res. 51**)¹⁹⁸. Fark; Ksanthos'ta bey, yaşamı sırasında gerçekleşen bir karşılama törenindedir, Milyas'taki konu ise öldükten sonra düzenlenen cenaze törenidir. Cenaze arabası önünde Ksanthos Beyi gibi arabada oturan Pers giysili kişinin¹⁹⁹ kimi betimlediği hep tartışma konusu olmuştur. Kanımca o, ölen beyden sonra yönetimi üstlenen bey soyundan biri olmalıdır²⁰⁰; çünkü komşu Karia ve Lykia'da, Mylasa Hekatomnos Lahdi'nde ve Trysa Temenos Tapınak Mezarı kapı hatlı üzerinde²⁰¹, karşılıklı oturan iki kişiden biri ölen mezar sahibi satrap ya da bey ve diğeri yerine geçen oğludur.

¹⁹⁰ Bu konuda krş. Mellink 1998, 55-57.

¹⁹¹ Kızılbel: Mellink 1998, 21-41; Miller 2010, 319-322, Fig. 1. İsında: Akurgal 1941, 52-97, Taf. 6-14; Özhanlı 2001/2002, 73-97, Res. 3-12. Güreş şöleni için bkz. aynı tarihten Ksanthos Güreşçiler Dikmesi, Demargne 1958, 51 vd., Pl. 13.

¹⁹² Mellink 1998, 22 vd., W 3, Pl. VIb, VII (Kızılbel), krş. Akurgal 1941, 32 vd., Abb. 5, Taf. 5 (Ksanthos).

¹⁹³ Dereboğaz: Çevik 1996, 65, Res. 11; Özgen 2006, 544, Res. 21-22. Karaburun: Mellink 1973, 297, Pl. 44, 6; Özgen 2006, 540, Res. 7; Miller 2010, 322-329, Fig. 4, 7-9.

¹⁹⁴ Zahle 1990, 53, Abb. 18-19, 22.

¹⁹⁵ Mellink 1974b, 545 vd.: "Pers ya da satrap değil, Persleştirilmiş biri"; Keen 1998, 108: "İran kültürünü benimsemiş bir yerel bey olabilir; Pers olması da olasıdır ve bu durumda Milyas'ta bir Pers yerleşimin varlığına tanıklık eder"; Özgen 2006, 540: "satrap?".

¹⁹⁶ Krş. Bruns-Özgen 1987, 290, Kat. V 7, Abb. 20, 1 (ön); 20, 2 (arka).

¹⁹⁷ Karaburun: Mellink 1974a, 358, Pl. 69, 16-17; Pl. 70, 18-19; Miller 2010, 329, Fig. 4, 9. G-Mezarı: Bruns-Özgen 1987, 257 Kat. M4b. F-Mezarı: Metzger 1963, 74, Fig. 26, Pl. 48, 1.

¹⁹⁸ Karaburun: Mellink 1974b, 355 vd., Lev. 67, 11-13, 15; Miller 2010, 327 vd., Fig. 6. Ksanthos: Pryce 1928, 143 vd., B 311-313, Pl. 30; Metzger 1963, 52 vd., Pl. 38-39, 1; 41, 1; Bruns-Özgen 1987, 21 vd., 257, Kat. M4c, Abb. 14, Taf. 1, 3-4.

¹⁹⁹ Miller 2010, 182, Fig. 41; 327 vd., Fig. 6.

²⁰⁰ Bu konudaki görüşler için bk. Fleischer 1983, 44-54, 74, Taf. 46; Miller 2010, 327 vd.: "En olası açıklama, ölen kişinin kendi cenazesinde zukur ettiği; ancak, ölen kişinin halefi, akrabası ya da bir rahip olduğuna dair alternatif yorumlar da öneriliyor".

²⁰¹ Borchhardt 2012, 69 vd., Taf. 3, 1.

Uçan kanatlı tanrıçaların yine Kızılbel mezarı batı duvarı ile Ksanthos'ta bilinmeyen bir Erken Klasik yapı üzerinde eşçesine varlığında da okunduğu gibi²⁰², Lykia ile Milyas arasında mezar resimlerinde yansılanan düşünsel benzerlik, halkların akrabalığı gerçeğine götürür. Bu bağlamda bir de Karaburun ve Boztepe tümülüslerinin bir Kalkolitik Çağ yerleşimi üzerinde konumlanmaları vardır ki²⁰³, Milyas'ta beylerin geçmişle bağ kurma arayışına; geçmişi kendisinden saydığına iz verebilir mi bilinmez; bilinen, onların yerleşimlerden kopmadıklarıdır ve Lykia'daki bey mezarlarının bu nedenle halkla içiçe bir konumda olduklarıdır. Teke Yöresi halklarını Hellas'taki Hellenler'den ayıran özelliklerden bir başkasıdır bu; yani MÖ 5. yüzyıl Ksanthos Bey Kalesi'nde bey mezarlarının, çağdaşı Atina Akropolis'inde ise tapınakların bulunmasıdır²⁰⁴. Yine bilinir ki Hellen düşüncesinde ölümlüler tanrılaşmaz²⁰⁵.

Milyas ve Lykia, tarihi de ortak yaşar. MÖ 540 yılı dolaylarında Pers egemenliği'ne, MÖ 468 Eurymedon Savaşı sonrasında Atinalı Dönem'e ve Peloponnesos Savaşı sırasında tekrar Akhemenidli on yıllara birlikte girerler. Pers etkisi, Karaburun'daki gibi beyle ilgili betimlemelere (**Res. 26, 47**); Atina etkisi, Yalnızdam'daki gibi Klasik sanatın biçim ve biçimine yansımıştır (**Res. 38**). Etkiler şekilde kalmıştır, düşünceye inememiştir.

Kızılbel (**Res. 52**) ve Karaburun II (**Res. 53**) tümülüs odaları duvar resimlerini boyayanlar İoniali sanatçılardır²⁰⁶; hemen ilk bakışta ayırt edilir. Bayındır tümülüslerine konulan adaklar gösteriyor ki dışarıdan gelen ürünler de Anadolu yaratılarıdır²⁰⁷, Hellas'tan gelmemiştir. MÖ 465-460 yılları arası zamanın tetra- ve dekadrahmilerini de içeren "Elmalı Definesi"nin 1889 adet sikkesi, Atina egemenliğinin (**Res. 55**)²⁰⁸ Milyas'a parasıyla da girdiği bağlamında orada değildi; çünkü bölgedeki kent devletlerinin parası bir araya toplanmıştı orada ve doğrudan ilgili devlet hazinelerinden gelmiş, yani kullanılmamışlardı; olasılıkla askeri bir amaç için ve Ksanthos gibi bir Lykia kenti üzerinden Milyas'a taşınmıştı²⁰⁹. Bayındır D-Tümülüsü yontucuklarıyla biçimlenen Ephesos işi İon tanrıçalarının kimliğinde (**Res. 54**) Milyaslı'ya da tanrıça olacak denli ortak bir düşünce ve inanç birliği vardır ki Lykiali da tapınır onlara²¹⁰. Yukarıda gördük ki Milyas'ın Baba Tanrısı

²⁰⁶ Mellink 1998, 64.

²⁰⁷ Dörtlük ve diğ. 1992, 32 vd., Kat. Nr. 29-62; Işık 2003a, 36-44; 69-72; Mellink 1998, 64.

²⁰⁸ Krş. Kraay 1966, 326, Nr. 357, Pl. 117-118.

²⁰⁹ Keen 1998, 107-111. Yine Keen'in, konunun uzmanlarından aktardığı özet bilgilere göre "Milyas Definesi"nin içinden çıkan sikkelerin: yaklaşık 1000 kadarı Lykia'da, 400 kadarı Anadolu'da, 187'si Atina'da, 148'i Trakya ve Makedonya'da, 55'i Ege Adaları'nda darp edilmiştir. Lykia sikkelerinin 100'den fazlası Ksanthos Bey'i Kuprilli'nindir; onun çağdaş beylerden Ekuwemi 16, Uele 12 ve Thibanuw 2 örnekle temsil edilmişlerdir. Defineyi değerli kılan Atina dekadrahmileridir; onlar zamanın para birimi olarak en fazla değer biçilen dört drahmilik paralardan farklıdır, çünkü çok özel bir nedenle çıkarılan anı paralarıdır; yani önemli bir olayı geleceğe yaşatabilmek için tarihe tanıklık etme amacıyla çıkarılmışlardır. Bu olayın Perslere karşı kazanılan bir utkuyla ilişkilendirilmek istenmesi akıldır. Define, ününü, bugüne dek antik dünyada bilinen dekadrahmi sayısını ikiye katlamış olmaya borçludur.

²¹⁰ Işık 2003a, 45-65,

²⁰² Mellink 1998, 23, Kat. W3, Pl. Xa; Borchhardt – Bleibtreu 2013, 93 vd., Taf. 95, 5(Kızılbel); Taf. 95, 6; Bruns-Özgan 1987, 259, Kat. M 7, Taf. 3, 1 (Ksanthos).

²⁰³ Mellink 1973, 296. Bu bilgiyi G. Tiryaki'ye borçluyum.

²⁰⁴ Işık 2010, 81 vd., Res. 54 (Atina); krş. Res. 55 (Ksanthos).

²⁰⁵ Işık 2010, 79-82.

da, “Solymos” sanıyla Pisidialılar ve Solymler’de ya da Trqqas adıyla Lykçe’de bilinen tanrıyla özdeş olmalıdır. Luwi kökenlidir o, Hellas’ın Zeus’uyla bağı yoktur; “Zeus Solymos” tanımı, yazı dilinin Hellence olmasından kaynaklanır. Hellas’ tan gelen sanatçı da yoktur yaylada; kıyıda da yoktur; İon Okulu’ndandır resme zaman biçimini verenler; eskiçağ biliminde dogmalaşan yanlış tanımıyla, fakat bizde bile -E. Akurgal hocamızdan güçlü bir miras olarak- değişmesi zor gözüken yerleşik adıyla²¹¹, “Doğu Hellenler”dir.

İonların, “MÖ 11. yüzyılda Ege Göçleri ile Hellas’tan gelen Atinalı sömürgeciler olduğu” yönündeki önyargıların artık iki yüz yıl boyu yinelenen soyut gerekçelerle savunulamayacağı, bu dogmanın göçlerden 700 yıl sonra Atina’da uydurulan propagandaya yönelik mitoslardan beslendiği gerçeği²¹², on yıl önce Mısır’ın ölümler kenti Theben’de kazıyla gün yüzüne çıkan bir yazıtla kanıtlanmıştır. Firavun III. Amenophis’in (MÖ 1403-1364) Ölü Tapınağı’ndaki heykel altlığı üzerindedir bu yazıt ve “İonların zikredildiği en eski belge” olarak ve “sansasyon” başlığıyla tanıtılmıştır eskiçağ bilimine²¹³. Çünkü o yazıtlarda geçen, zamanın Mısır’ı için siyasal önemdeki bölge ve yer adları arasında “Tunia A’a” da vardır; ve “Büyük İonia” tek blokta Luwi ve Mitanni arasında resimlenir, yani iki Anadolu halkı arasında. İonia’nın da en geç MÖ 14 yüzyıl başlarında Anadolu topraklarında varlığının çürütülmesi olanaksız bir somut belgesidir bu. Bir Büyük İonia’nın, sözde “Atinalıların Anadolu’ya göçle geldiği”

tarihten 250 yıl kadar önceki bir zamanda Luwi ve Mitanni ile aynı topraklarda olduğunun, İonların Hellas’tan gelmiş olmayacaklarının, böylece Atinalı da olamayacaklarının kanıtıdır²¹⁴. Ve sonuçta İonların “Doğu Hellenler” olmadığına kanıtıdır.

Bu belge konumuz bağlamında belirleyici önemdedir, çünkü İonların Anadolu’nun kadim halklarından olması demek; Teke Yarımadası üzerinde, Lykia’da ve Milyas’ta, sanatı biçimiyle şekillendirenler “Hellenler olamaz” demektir. G. Rodenwaldt’ın, “kendi mezar anıtlarına biçimi Lykialılar verirler, Hellen sanatı ise onların bezemelerinin biçimini verir”²¹⁵ saptaması, arkeolojide Lykia yontu sanatının kimliğini özetler; E. Akurgal ise, kendisi gibi bir bilgin olan Hocası’na, “Lykialıların geliştirdiği yontu sanatının biçimi Hellendir, vasfı ise yerlidir”²¹⁶ görüşüyle katılır. Her iki tanınmış ismin ve M. J. Mellink’in²¹⁷ “Hellen”den kastı, “İon”dur. Ve artık Mısır yazıtıyla biliyoruz ki İonlar Anadoluludur; onların sanat ve kültürlerinin Hellas sanat ve kültüründen on beş maddede farklılaşması²¹⁸ tam da bu nedenledir. Bu durumda, Beylikler Dönemi’nde mimaride, yontuda ve çömlerde onların şekillendirdiği ya da yön verdiği Lykia²¹⁹ ve Milyas sanatı da kendi Anadolu özünden mayalanarak yaratılmıştır.

Araştırmalardan çıkardığım sonuçla bildim ki: Teke Yarımadası üzerinde iki

²¹¹ Işık 2009, 53-86.

²¹² Rose 2008, 399-430.

²¹³ Sourouzian – Stadelmann 2005, 82 vd., Abb. 6.

²¹⁴ Işık 2009, 65, Res. 13; Işık 2012, 47, Res. 23.

²¹⁵ Rodenwaldt 1933, 1030.

²¹⁶ Akurgal 1993, 52 vd.

²¹⁷ Mellink 1998, 64.

²¹⁸ Akurgal 2000, 112 vd.

²¹⁹ Işık 2010, genel.

komşu kültür ve akraba halkla, Lykia ve Pisidia ile sıkı ilişkiler içinde olan, Lydia ve Phryg etkilerine açık olan, ancak onlardan ayrı olan ve de özellikle alışılmış “Kuzey Lykia” ya da “Dağlık Lykia” tanımını hak etmeyen bir Milyas vardır.

Resim Listesi

- Res. 1a** Demir Çağı'nda Teke Yarımadası (Hall 1986, Fig. 1).
- Res. 1b** Milyas ve Komşuları, harita üzerinde (Tüner 2002, Res. 55).
- Res. 2** Geç Tunç Çağı'nda Lukka (Starke 2001, Abb. 41).
- Res. 3** Girmeler Mağarası ve Höyüğü (R. Becks).
- Res. 4** Çaltılar Höyük (B. Aksoy).
- Res. 5** Hacimusalar Höyük (Kazı Arşivi).
- Res. 6** Elmalı Yaylası ve Çevresi (Özgen 2006, Res. 2).
- Res. 7a** Karataş, Megaronlar (Warner 1994, Pl. 26).
- Res. 7b** Troia IIc, Megaronlar (Naumann 1971, Abb. 454).
- Res. 8a** Alacahöyük, Hatti kabı (Bittel 1976, Abb. 12).
- Res. 8b** Karataş, Testi (Mellink 1970a, Pl. 58, Fig. 18).
- Res. 9a** Karataş, Ölü küpü üzerinde "ev" betimi (G. Tiryaki).
- Res. 9b** Armutlu, Semerdamlı lahit biçimli kaya mezarı (G. Tiryaki).
- Res. 10a** Çatalhöyük, Bitişik-İkiz Tanrıça (Renda 1993, 48, A25).
- Res. 10b** Finike, Bitişik-İkiz Tanrıça (Renda 1993, 150, B47).
- Res. 11a** Hattuşa Yazılıkaya, Onikitanrı (Darga 1992, Res. 61).
- Res. 11b** Teimiussa, Onikitanrı (Akyürek-Şahin 2002, Res. 82).
- Res. 12** Elmalı-Bayındır, Çağıltepeliler Tümülüsleri (G. Tiryaki).
- Res. 13** Elmalı- Karaburun II Tümülüsü, dıştan (G. Tiryaki).
- Res. 14** Elmalı-Karaburun II Tümülüsü mezar odası (Miller 2010, Res. 4).
- Res. 15** Laletepe Tümülüsü, mezar odası (Baughan 2010, Res. 2).
- Res. 16** Midaskent, Kaya mezarı odası (Berndt 2002, Abb. 26).
- Res. 17** Belevi Tümülüsü (Akdeniz Üniversitesi Likya Uygarlıkları Araştırma Merkezi Arşivi).
- Res. 18** Tüse, Tümülüs (Hüliden 2006).
- Res. 19** Bir Phellos tümülüsü, yeniden kurma denemesi (Hüliden 2006).
- Res. 20** Halikarnassos, Gebe Kilise (Akdeniz Üniversitesi Likya Uygarlıkları Araştırma Merkezi Arşivi).
- Res. 21** Kızılca, Kaya mezarı (Borchhardt 1976, Taf. 52, 1).
- Res. 22** Armutlu, Kaya mezarı (G. Tiryaki).
- Res. 23a** Dereboğaz (Elmalı İslamlar) Antik kent, doğudan (G. Tiryaki).
- Res. 23b** Dereboğaz, "Aytaş"tan Milyas (G. Tiryaki).
- Res. 24** Dereboğaz, "Aytaş" kaya mezarı (G. Tiryaki).
- Res. 25.** Dereboğaz, Kaya kabartması (G. Tiryaki).
- Res. 26** Elmalı-Karaburun II, mezar odası, batı (Miller 2010, 329).
- Res. 27** Dereboğaz, Frizli lahit, ön ve sol yan yüz. Elmalı Müzesi (Müze Arşivi).

- Res. 28** Res. 27, sağ yan yüz
- Res. 29** Res. 27, arka yüz.
- Res. 30** Dereboğaz, “Aytaş” (G. Tiryaki).
- Res. 31** Termessos, Alketas kaya tapınak mezarı, kalkan (Pekridou 1986, Taf. 5, 2).
- Res. 32** Dereboğaz, Kaya dikmesi (G. Tiryaki).
- Res. 33** Termessos, Kaya dikmeleri (Akdeniz Üniversitesi Likya Uygarlıkları Araştırma Merkezi Arşivi).
- Res. 34** Kınıclar, Açık hava kaya tapınağı (Akdeniz Üniversitesi Likya Uygarlıkları Araştırma Merkezi Arşivi).
- Res. 35** Güğü, Kaya dikmesi (G. Tiryaki).
- Res. 36** Yalnızdam, Kabartmalı dikmetaş, önyüz (Marksteiner 2002, Taf. 141).
- Res. 37** Trysa, Kaya kabartması (Brunsoğan 1987, Taf. 19, 1).
- Res. 38** Yalnızdam, Kabartmalı dikmetaş, arka yüz (Akdeniz Üniversitesi Likya Uygarlıkları Araştırma Merkezi Arşivi).
- Res. 39** Termessos, Kaya tapınak mezarı, Alketas (Wagner 1992).
- Res. 40** Dereboğaz, Aslanbaşı (G. Tiryaki).
- Res. 41** Armutlu, Mihrap (G. Tiryaki).
- Res. 42a** Dereboğaz, Basamaklı Mihrap (G. Tiryaki)
- Res. 42b** Dereboğaz, Basamaklı sunu çanağı (G. Tiryaki).
- Res. 43a** Dereboğaz, Tapınak mezar, düz set duvarı (G. Tiryaki).
- Res. 43b** Dereboğaz, Tapınak mezar (G. Tiryaki).
- Res. 44** Patara, Akdam tapınak mezarı (Kazı Arşivi).
- Res. 45** Elmalı-Kızılbel Tümülüsü, mezar odası, batı (Mellink 1998, Pl. VI, b).
- Res. 46** Ksanthos, Aslanlı Mezar, doğu (Akurgal 1941, Taf. 5).
- Res. 47** Elmalı-Karaburun II Tümülüsü, mezar odası, kuzey (Miller 2010, Res. 5).
- Res. 48** Elmalı-Karaburun II Tümülüsü, Ölü Yatağı (Miller 2010, Res. 4).
- Res. 49** Ksanthos, Mezar-G ? (Pryce 1928, Fig. 183).
- Res. 50** Elmalı-Karaburun II Tümülüsü, güney (Miller 2010, Res. 6).
- Res. 51** Ksanthos, Mezar-G (Pryce 1928, Pl. XXX).
- Res. 52** Elmalı-Kızılbel Tümülüsü, mezar odası, batı, baba (Mellink 1998, Pl. X, b).
- Res. 53** Elmalı-Karaburun Tümülüsü, mezar odası, beyce (Miller 2010, Res. 8).
- Res. 54** Elmalı-Bayındır D, Anatanrıça (Işık 2003a).
- Res. 55** Atina, Dekadrahmi, MÖ 479 Pers yengisi anısına (Kraay 1966, Pl. XII (a), Pl. 118, 357 (b)).

KAYNAKÇA

- Akurgal 1941 E. Akurgal, *Griechische Reliefs des VI. Jahrhunderts aus Lykien*, Berlin (1941).
- Akurgal 1993 E. Akurgal, “Die einheimischen und fremden Elemente in der lykischen Kunst und ihre Eigenheiten”, içinde: J. Borchhardt – G. Dobesch (yay. haz.), *Akten des II. Internationalen Lykien-Symposiums, Wien, Mai 1990*, Vienna (1993), 149-159.
- Akurgal 1998 E. Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, TÜBİTAK, Ankara (1998).
- Akurgal 2000 E. Akurgal, *Ege: Batı Uygarlığının Doğduğu Yer. Doğu Hellen Kültür Tarihi, İ.Ö. 1050-333*, İzmir (2000).
- Akyürek-Şahin 2002 N. E. Akyürek Şahin, “Oniki Tanrı’ya Adanmış Adak Stelleri. Lykia’da Bir Geç Devir Kültü: Dodekatheoi”, içinde: S. Şahin – M. Adak (yay. haz.), *Lykia İncelemeleri 1*, İstanbul (2002), 103-114.
- Baughan 2010 E. Baughan, “Lidya Gümü Gelenekleri”, içinde: N. D. Cahill (yay. haz.), *Lidyalılar ve Dünyaları / The Lydians and their World*, YKY Sergi Kataloğu, İstanbul (2010), 273-304.
- Bean 1986a G. E. Bean, *Kleinasien 2. Türkische Südküste von Antalya bis Alanya*, Stuttgart (1986).
- Bean 1986b G. E. Bean, *Kleinasien 4. Lykien*, Stuttgart (1986).
- Becks – Polat-Becks 2013 R. Becks – A. Polat Becks, “Girmeler Mağarası – Lykia’da Bir Kalkolitik Dönem Yerleşimi”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8, 2013, 166-183.
- Berndt 2002 D. Berndt, *Midasstadt in Phrygien: Eine sagenumwobene Stätte im anatolischen Hochland*, Mainz am Rhein (2002).
- Bittel 1976 K. Bittel, *Die Hethiter. Die Kunst Anatoliens vom Ende des 3. bis zum Anfang des 1. Jahrtausends vor Christus*, München (1976).
- Borchhardt 1975 J. Borchhardt, “Grabarchitektur der Nekropolen von Myra”, içinde: J. Borchhardt (yay. haz.), *Myra: Eine lykische Metropole in antiker & byzantinischer Zeit*, *IstForsch* 30 (1975), 95-113.
- Borchhardt 1976 J. Borchhardt, *Die Bauskulptur des Heroons von Limyra*, *IstForsch* 32, Berlin (1976).
- Borchhardt 1993 J. Borchhardt, Die Steine von Zemuri. *Archäologische Forschungen an der verborgenen Wassern von Limyra*, Wien (1993).
- Borchhardt 2012 J. Borchhardt, “Der Mithras-Code in Limyra/Lykien”, içinde: M. Seyer (yay. haz.), *40 Jahre Grabung Limyra: Akten des internationalen Symposiums Wien 3.-5. Dezember 2009*, Wien (2012), 67-108.

- Borchhardt – Bleibtreu 2013 J. Borchhardt – E. Bleibtreu, *Strukturen Lykischer Residenzstädte im Vergleich zu älteren Städten des Vorderen Orients*, Antalya (2013).
- Boardman 1998 J. Boardman, *Griechische Plastik: Die spätclassische Zeit und die Plastik in Kolonien und Sammlungen; ein Handbuch*, Mainz am Rhein (1998).
- Börker-Klähn 1993 J. Börker-Klähn, “Lykien zur Bronzezeit”, içinde: J. Borchhardt – G. Dobesch (yay. haz.), *Akten des II. Internationalen Lykien-Symposiums, Wien, Mai 1990*, Vienna (1993), 53-62.
- Bridges 1998 R. A. Bridges, içinde: M. J. Mellink (yay. haz.), *Kızılbet: An Archaic Painted Tomb Chamber in Northern Lycia*, Philadelphia (1998), 8-20.
- Bruns-Özgan 1987 Chr. Bruns-Özgan, *Lykische Grabreliefs des 5. und 4. Jahrhunderts v. Chr.*, IstMitt Beiheft 33, Tübingen (1987).
- Bryce 1986 T. R. Bryce, *The Lycians Vol. I. The Lycians in Literary and Epigraphic-Sources*, Copenhagen (1986).
- Bryce 2003 T. R. Bryce, “History”, içinde: H. C. Melchert (yay. haz.), *Die Luwians*, Leiden (2003), 27-127.
- Carruba 1996 O. Carruba, “Neues zur Frühgeschichte Lykiens”, içinde: F. Blakolmer – K. R. Krierer – F. Krinzinger – A. Landskron-Dinstl – H. D. Szemethy – K. Zhuber-Okrog (yay. haz.), *Fremde Zeiten: Festschrift für Jürgen Borchhardt zum sechzigsten Geburtstag am 25 Februar 1996 dargebracht von Kollegen, Schülern und Freunden, Band 1*, Wien (1996), 25-40.
- Carstens 2009 A. M. Carstens, “Tomb Cult and Tomb Architecture in Karia”, F. Rumscheid (yay. haz.), *Die Karer und die Anderen, Internationales Kolloquium*, Berlin 2005 (2009), 377-395.
- Corsten – Hüllden 2012 Th. Corsten – O. Hüllden, “Kibyris Araştırmaları 2011”, *ANMED Anadolu Akdeniz Arkeoloji Haberleri* 10, 2012, 174-177.
- Çevik 1996 N. Çevik, “Yeni Bulgular Işığında Elmalı Yaylası”, *Adalya* I, 1996, 61-72.
- Çevik 2003 N. Çevik, “The Rock-cut Tombs of Etenna and Southern Anatolia”, *AnatSt* 53, 2003, 97-116.
- Çevik – Bulut 2008 N. Çevik – S. Bulut, “The rediscovery of GAGAE/GAXE” in the south-east corner of Lycia. New finds from the total surface surveys”, *Adalya* XI, 2008, 63-98.
- Çevik ve diğ. 2005 N. Çevik – B. Varkıvanç – E. Akyürek (yay. haz.), *Trebenna. Tarihi, Arkeolojisi ve Doğası*, Antalya (2005).
- Darga 1982 M. Darga, *Hitit Sanatı*, İstanbul (1992).
- Deltour-Levie 1982 C. Deltour-Levie, *Les piliers funéraires de Lycie*, Louvain-la-Neuve (1982).

- Demargne 1958 P. Demargne, *Fouilles de Xanthos, Tome I: Les piliers funéraires*, FdX I, Paris (1958).
- Des Courtils 2003 J. Des Courtils, *Ksanthos ve Letoon Rehberi*, İstanbul (2003).
- Diler 2009 A. Diler, “Tombs and Burials in Damlıboğaz (Hydai) and Pedasa”, içinde: F. Rumscheid (yay. haz.), *Die Karer und die Anderen, Internationales Kolloquium*, Berlin 2005 (2009), 359-376.
- Dökü 2013 E. Dökü, “2012 Yılı Uylupınar Yüzey Araştırması”, *ANMED Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri* 11, 239-249.
- Dökü 2014 E. Dökü, “2013 Yılı Uylupınar Yüzey Araştırması”, *ANMED ANMED Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri* 12, 230-236.
- Dökü *baskıda(a)* E. Dökü, “Ölü Gömme Gelenekleri Işığında Kabalis-Milyas-Lykia İlişkileri”, içinde: H. İşkan-İşık – F. Işık (yay. haz.), *25. Yıl Patara Sempozyumu* (baskıda).
- Dökü *baskıda(b)* E. Dökü, “Uylupınar Yerleşimi ve Nekropolleri”, içinde: *MAKÜ I. Teke Yöresi Sempozyumu* (baskıda).
- Dörtlük 1995 K. Dörtlük, “Antalya Müzesi Müdürlüğü Kurtarma Kazıları”, *AnadoluKonf* 1994, 1995, 97-109.
- Dörtlük ve diğ. 1992 K. Dörtlük – S. Kor – M. Gürdal ve diğ., “Katalog”, içinde: E. Özgen – İ. Özgen (yay. haz.), *Antalya Museum*, Ankara (1992).
- Eslick 1992 Ch. Eslick, *Elmalı-Karataş I: The Neolithic and Chalcolithic Periods, Bağbaşı and other Sites*, Bryn Mawr (1992).
- Fiedler – Taşlıalan 2002 G. Fiedler – M. Taşlıalan, “Un monument rupestre Phrygian an bord du loc de Hoyran”, *Anatolia Antiqua* X, 2002, 99-112
- Fleischer 1983 R. Fleischer, *Der Klagefrauensarkophag aus Sidon*, *IstForsch* 34 Tübingen (1983).
- Frei 1993 P. Frei, “Solymer – Mmilyer – Termilen – Lykier”. Etnische und Politische Einheiten auf der lykischen Halbinsel”, içinde: J. Borchhardt – G. Dobesch (yay. haz.), *Akten des II. Internationalen Lykien-Symposiums, Wien, Mai 1990*, Vienna (1993), 87-97.
- Freyer-Schauenburg 1994 B. Freyer-Schauenburg, *Die lykischen Zwölfgötter-Reliefs*, AMS 13, Bonn (1994).
- French 2008 D. H. French, “Chalcolithic and Early Bronze Age Pottery of Southwest Anatolia”, içinde: H. Erkanal – H. Hauptmann – V. Şahoğlu – R. Tuncel (yay. haz.), *The Aegean in the Neolithic, Chalcolithic and the Early Bronze Age, Proceedings of the International Symposium Urla-İzmir (Turkey) October 13th-19th 1997*, Ankara (2008), 197-202.
- Fuchs 1993 W. Fuchs, *Die Skulptur der Griechen*, München (1993).

- Gebauer 2012 J. Gebauer, “Die archaische und klassische Fundkeramik der Weststadtgrabung 2002-2005 – ein Überblick”, içinde: M. Seyer (yay. haz.), *40 Jahre Grabung Limyra: Akten des internationalen Symposiums Wien 3.-5. Dezember 2009*, Wien (2012), 169-178.
- Gay – Corsten 2006 K.A. Gay-Th. Corsten, “Lycian Tombs in the Kibyrtis and the Extent of Lycian Culture”, *AnatSt* 56, 2006, 47-60.
- Gusmani 1993 R. Gusmani, “Das sogenannte Lykisch B” içinde: J. Borchhardt – G. Dobesch (yay. haz.), *Akten des II. Internationalen Lykien-Symposiums, Wien, Mai 1990*, Vienna (1993), 27-30.
- Hall 1986 A. S. Hall, “R.E.C.A.M. Notes and Studies NO. 9. The Milyadeis and their Territory”, *AnatSt* 36, 1986, 137-157.
- Hall – Coulton 1990 A. S. Hall – J. J. Coulton, “A Hellenistic Allotment List from Balboura in the Kibyrtis”, *Chiron* 20, 1990, 109-158.
- Hawkins 2013 D. Hawkins, “Hitit Hiyeroglifleri ve Luvice”, içinde :M. Doğan-Alparslan – M. Alparslan (yay. haz.), *Hititler, Bir Anadolu İmparatorluğu*, YKY, İstanbul (2013), 96-119.
- Hiller 1975 H. Hiller, *Ionische Grabreliefs der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts v. Chr.*, IstMitt Beiheft 12, Tübingen (1975).
- Hülden 2006 O. Hülden, *Gräber und Grabtypen im Bergland von Yavu (Zentrallykien). Studien zur antiken Grabkultur in Lykien 1*, Bonn (2006).
- Işık 1987 F. Işık, “Zur Entstehung Phrygischer Felsdenkmäler”, *AnatSt* 37, 1987, 163-178.
- Işık 1989 F. Işık, “Batı Uygarlığının Kökeni”, TAD 28, 1989, 1-39.
- Işık 1994 F. Işık, “Pttara, im Land vom hethitischen Lukka und Homerischen Lykia”, *Lykia* I, 1994, 1-11.
- Işık 1995a F. Işık, “Likya Kaya Tapınakları”, *AnadoluKonf* 1994, 1995, 110-139.
- Işık 1995b F. Işık, “Tempelgräber von Patara und ihre anatolischen Wurzeln”, *Lykia* II, 1995, 160-186.
- Işık 1996 F. Işık, “Zum Ursprung lykischer Felsheiligtümer”, içinde: F. Blakolmer – K. R. Krierer – F. Krinzinger – A. Landskron-Dinstl – H. D. Szemethy – K. Zhuber-Okrog (yay. haz.), *Fremde Zeiten: Festschrift für Jürgen Borchhardt zum sechzigsten Geburtstag am 25 Februar 1996 dargebracht von Kollegen, Schülern und Freunden, Band 1*, Wien (1996), 51-64.
- Işık 1999 F. Işık, *Doğa Ana Kubaba: Tanrıçaların Ege’de Buluşması*, İstanbul, (1999).
- Işık 2003a F. Işık, *Die Statuetten vom Tumulus D bei Elmah. Ionisierung Der neubethitisch-phrygischen Bildformen in Anatolien*, Lykia V, 2000, Antalya (2003).

- Işık 2003b F. Işık, “Die Vergöttlichung der phrygischen Dynasten im Lichte ihrer Gräber”, *IstMitt* 53, 2003, 197-222.
- Işık 2005 F. Işık, “Die Vergöttlichung der lykischen Dynasten im Lichte ihrer Gräber”, *Lykia* VI (2001/2002), 2005, 107-124.
- Işık 2006a F. Işık, “Elmalı Tümülüsleri. Düşündüren Gömütler”, *ArkeoAtlas* 5 (2006), 54.
- Işık 2006b F. Işık, “Mimaride Hitit- Akha İlişkileri”, içinde: A. Erkanal-Öktü – E. Özgen – S. Günel ve diğ.(yay. haz.), *Hayat Erkanal’a Armağan, Kültürlerin Yansıması*, İstanbul (2006), 440-450.
- Işık 2007a F. Işık, “Lykia’nın Diptarihi ve Hint-Avrupalıların Anadolulaşması Üzerine”, içinde: G. Umurtak – Ş. Dönmez – A. Yurtsever (yay. haz.), *Refik Duru’ya Armağan* (2007), 229-236.
- Işık 2007b F. Işık., “Karanlık Dönem’in Aydınlığı Üzerine”, içinde: H. Sivas – T. Tüfekçi-Sivas (yay. haz.), *Friglerin Gizemli Uygarlığı*, YKY, İstanbul (2007), 15-28.
- Işık 2008 F. Işık, “Die Anatolisch-Altphrygische Muttergottheit vom Neolithikum bis zur Klassik”, içinde: E. Schwertheim – E. Winter (yay. haz.), *Neue Funde und Forschungen in Phrygien*, AMS 61, Bonn (2008), 33-68.
- Işık 2009 F. Işık, “Anadolu-İon Uygarlığı. ‘Kolonizasyon’ ve ‘Doğu Hellen’ Kavramlarına Eleştirel Bir Bakış”, *Anadolu/Anatolia* 35, 2009, 53-86.
- Işık 2010 F. Işık, “Anadolu-Lykia Uygarlığı. Lykia’nın ‘Hellenleşmesi’ Görüşüne Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Anadolu/Anatolia* 36, 2010, 65-125.
- Işık 2011 F. Işık, “Hilal ya da Yalınlaştırılmış Boğa Boynuzu”, içinde: H. Şahin – E. Konyar – G. Ergin (yay. haz.), *Özsaat Armağanı*, İstanbul (2011), 213-220.
- Işık 2012 F. Işık, *Uygarlık Anadolu’da Doğdu*, İstanbul (2012).
- Işık ve diğ. 2001 F. Işık – H. İşkan – N. Çevik, *Miliarium Lyciae. Patara Yol Kılavuz Anıtı/Das Wegweisermonument von Patara*, Lykia IV, 1998/1999, Antalya (2001).
- Işık ve diğ. 2011 F. Işık – İ. Türkoğlu – T. M. P. Duggan, “*Caput Gentis Lyciae*”: *Patara, Capital of the Lycian League*, İstanbul (2011).
- Işın 1994 G. Işın, “The Easternmost Relieved Rock Tomb in Lycia: Topal Gavur at Asartaş”, *Lykia* I, 1994, 68-77.
- İşkan-Işık 2004 H. İşkan-Işık, “Zum Totenkult in Lykien II”, içinde: T. Korkut – H. İşkan-Işık – G. Işın (yay. haz.), *Anadolu’da Doğdu - 60. Yaşında Fabrikası’na Armağan*, İstanbul (2004), 390-404.

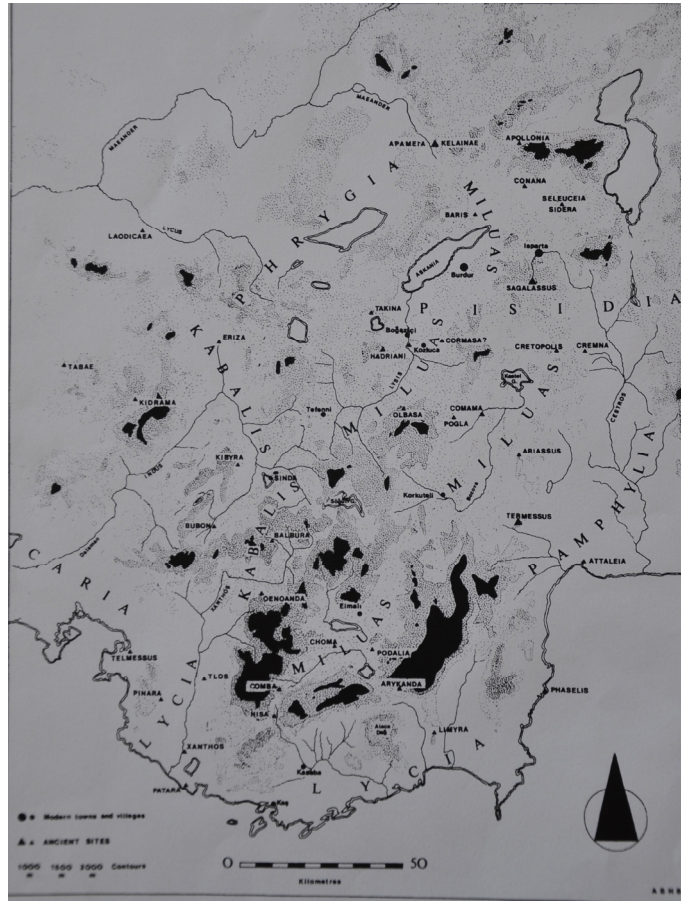
- Işkan-Işık – Koçak
(*baskıda*) H. Işkan – M. Koçak, “Der Hafen von Patara. Altes Wissen, neue Forschungen”, içinde: S. Landstätter – F. Pierson – Th. Schmidts (yay. haz.), *Akten des internationalen Symposions “Häfen und Häfenstädte im östlichen Mittelmeer, İstanbul 2011* (*baskıda*).
- Kasper 1978 S. Kasper, “Der Tumulus von Belevi”, içinde: E. Akurgal (yay. haz.), *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology, Ankara-İzmir 1973*, Ankara (1978), 387-398.
- Kartal 2002 M. Kartal, “Öküzini Mağarası”, *Arkeo Atlas* 1, 2002, 61.
- Kearsley 1994 R. A. Kearsley, “The Milyas and the Attalids”, *AnatSt* 44, 1994, 47-57.
- Keen 1998 A. G. Keen, *Dynastic Lycia: A Political History of the Lycians and their Relations with Foreign Powers C. 545-362 B.C.*, Leiden (1998).
- Kolb – Kupke 1992 F. Kolb – B. Kupke, *Lykien: Geschichte Lykiens im Altertum*, Mainz am Rhein (1992).
- Korkut 2015 T. Korkut, *Akdağlar’ın Yamacında Bir Likya Kenti, Tlos*, İstanbul (2015).
- Köktürk 1996/1997 H. Köktürk, “New Lights on Prehistorical Lycia. Finds from Girmeler Cave near Tlos”, *Lykia* III, 1996/1997, 39-45;
- Kraay 1966 C. M. Kraay, *Greek Coins*, London (1966).
- Kuban 2012 Z. Kuban, *Die Nekropolen von Myra: Bauhistorische Studien zur Klassischen Epoche*, Wien (2012).
- Latacz 2005 J. Latacz, *Troia und Homer. Der Weg zur Lösung eines alten Rätsels*, Leipzig (2005).
- Le Roy 1990 Chr. Le Roy, “Die Religion der Lykier”, içinde: J. Borchhardt – R. Jacobek – A. Dienstl (yay. haz.), *Götter, Heroen, Herrscher in Lykien*, Wien (1990), 41-44.
- Liebhart 2010 R. F. Liebhart, “Gordion MM Tümüüsü’nün Ahşap Mezar Odası”, içinde: L. Summerer – A. von Kienlin (yay. haz.), *Tatarlı: Renklerin Dönüşü*, YKY Sergi Kataloğu, İstanbul (2010), 268-279.
- Marksteiner 1994 Th. Marksteiner, “Brand- und Körperbestattung. Überlegungen zu Veränderungen der Bestattungsbräuche im vorhellenistischen Lykien”, *Lykia* I, 1994, 78-88.
- Marksteiner 2002 Th. Marksteiner, *Trysa. Eine Zentrallykische Niederlassung im Wandel der Zeit*, Wien (2002).
- Marksteiner 2010 Th. Marksteiner, *Lykien: Ein archäologischen Führer*, Wien (2010).
- Marksteiner 2012 Th. Marksteiner, “Die Siedlungsgeschichte der ostlykischen Polis Limyra”, içinde: M. Seyer (yay. haz.), *40 Jahre Grabung Limyra: Akten des internationalen Symposions Wien 3.-5. Dezember 2009*, Wien (2012), 199-209.

- Matthäus 2006 H. Matthäus, “Geç Tunç Çağı’nda Akdeniz’de Kültürler Arası İlişkiler ve Ticaret Seferleri”, içinde: Ü. Yalçın – C. Pulak – R. Slotta (yay. haz.), *Uluburun Gemisi, 3000 yıl Önce Dünya Ticareti*, Bochum (2006), 335-368.
- Melchert 2003a H. C. Melchert (yay. haz.), *Die Luwians*, Leiden (2003).
- Melchert 2003b H. C. Melchert, “Language” içinde: H. C. Melchert (yay. haz.), *Die Luwians*, Leiden (2003), 170-210.
- Mellaart 1954 J. Mellaart, “Preliminary Report on a Survey of Preclassical Remains in Southern Turkey”, *AnatSt* 4, 1954, 176-209.
- Mellink 1964 M. J. Mellink, “Lycian Wooden Huts and Sign 24 on the Phaistos Disc”, *Kadmos* III, 1964, 1-7.
- Mellink 1969 M. J. Mellink, “Excavations at Karataş-Semayük in Lycia, 1968”, *AJA* 73.2, 1969, 319-331.
- Mellink 1970a M. J. Mellink, “Excavations at Karataş-Semayük in Lycia, 1969”, *AJA* 74.3, 1970, 245-259.
- Mellink 1970b M. J. Mellink, “Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı, 1970”, *TAD* XIX-1, 1970, 157-168.
- Mellink 1971 M. J. Mellink, “Excavations at Karataş-Semayük in Lycia, 1970”, *AJA* 75.3, 1971, 245-255.
- Mellink 1972 M. J. Mellink, “Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı, Lycia, 1971”, *AJA* 76.3, 1972, 257-269.
- Mellink 1973 M. J. Mellink, “Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı, Lycia, 1972”, *AJA* 77.3, 1973, 293-307.
- Mellink 1974a M. J. Mellink, “Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı, Lycia, 1973”, *AJA* 78.4, 1974, 351-359.
- Mellink 1974b M. J. Mellink, “Notes on Anatolian Wall Painting”, içinde: E. Akurgal – U. B. Alkım (yay. haz.), *Mansel’e Armağan* (1974), 537-547.
- Mellink 1998 M. J. Mellink (yay. haz.), *Kızılbél: An Archaic Painted Tomb Chamber in Northern Lycia*, Philadelphia (1998).
- Metzger 1963 H. Metzger, *L’Acropole Lycienne*, FdX II, Paris (1963).
- Miller 2010 St. G. Miller, “Two Painted Chamber Tombs of Northern Lycia at Kızılbél and Karaburun”, içinde: L. Summerer – A. von Kienlin (yay. haz.), *Tatarlı: Renklerin Dönüşü*, YKY Sergi Kataloğu, İstanbul 2010 (2010), 319-322.
- Momigliano ve diğ. 2010 N. Momigliano – A. Greaves – T. Hodos – B. Aksoy, “Çaltılar Yüzey Araştırması 2008-2009 Çalışmaları”, *ANMED Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri* 8, 2010, 119-123.

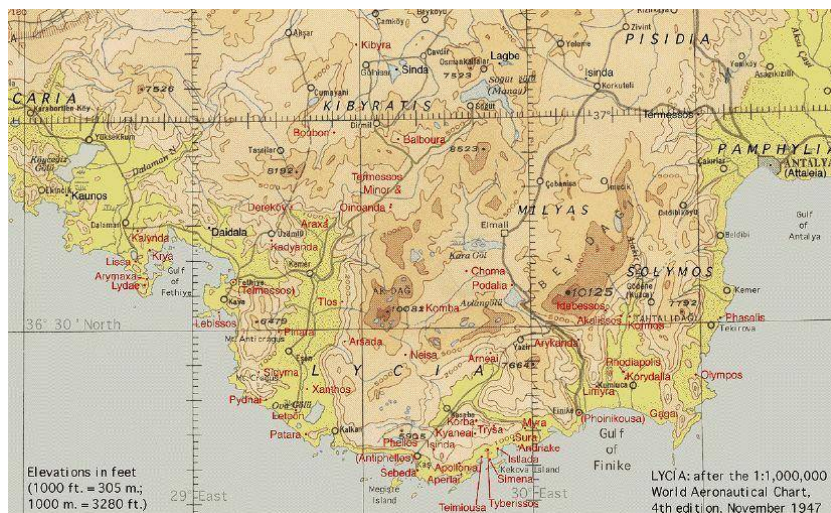
- Momigliano ve diğ. 2011 N. Momigliano – A. Greaves – T. Hodos – B. Aksoy, “Çaltılar Yüzey Araştırması 2010”, *ANMED Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri* 9, 2011, 159-163.
- Muss 1994 U. Muss, *Die Bauplastik des archaischen Artemisions von Ephesos*, Wien (1994).
- Mühlbauer 2007 L. Mühlbauer, *Lykische Grabarchitektur vom Holz zum Stein*, Wien (2007).
- Naumann 1971 R. Naumann, *Architektur Kleinasiens: von ihren Anfängen bis zum Ende der hethitischen Zeit*, Tübingen (1971).
- Nieswandt 2011 H.-H. Nieswandt, *Ikonoğrafische und ikonolojische Untersuchungen zur Herrschaftsrepräsentation xanthischer Dynastengräber*, Münster (2011).
- Oberleitner 1994 W. Oberleitner, *Das Heroon von Trysa: Ein lykisches Fürstengrab des 4. Jhrh. V. Chr.*, Mainz am Rhein (1994).
- Otten 1993 H. Otten “Das Land Lukka in der hethitischen Topographie”, içinde: J. Borchhardt – G. Dobesch (yay. haz.), *Akten des II. Internationalen Lykien-Symposions, Wien, Mai 1990*, Vienna (1993), 117-121.
- Özhanlı 2001/2002 M. Özhanlı, “İsinda Dikme Anıtı”, *Adalya* V, 2001/2002, 73-97.
- Özsait 1980 M. Özsait, İlkçağ Tarihinde Pisidya: *Başlangıçtan Büyük İskender Devrinin Sonuna Kadar*, İstanbul (1980).
- Özgen 2006 İ. Özgen, “Elmalı Ovası ve Hacımusalar”, içinde: K. Dörtlük – T. Kaya (yay. haz.), *III. Uluslararası Likya Sempozyumu, 07-10 Kasım 2005 Antalya, Sempozyum Bildirileri, Cilt I-II*, Antalya (2006), 537-555.
- Pekridou 1986 A. Pekridou, *Das Alketas-Grab in Termessos*, IstMitt Beiheft, Tübingen 32 (1986).
- Pryce 1928 F. N. Pryce, *Sculpture of the British Museum, Vol. 1, Part 1: Prebellenic and Early Greek*, London (1928).
- Renda 1994 G. Renda (yay. haz.), *Çağlar Boyu Anadolu'da Kadın: Anadolu Kadınının 9000 Yılı, Sergi Kataloğu*, İstanbul (1994).
- Rodenwalt 1933 G. Rodenwaldt, *Griechische Reliefs in Lykien*, Berlin (1933).
- Rose 2008 C. B. Rose, “Separating Fact from Fiction in the Aiolian Migration”, *Hesperia* 77-3, 2008, 399-430.
- Rückert 2003 B. Rückert, “Zur frühen Keramik aus dem Gebiet von Kyaneai”, içinde: B. Rückert – F. Kolb (ed.), *Probleme der keramikchronologie des südlichen und westlichen Kleinasiens in geometrischer und archaischer Zeit*, Bonn (2003), xx-xx.

- Savaş 2006 S. Ö. Savaş, “Anadolu (Hitit-Luvi) Hiyeroglifli Belgeler Işığında: Hattuşa’dan Lukka’ya”, içinde: K. Dörtlük – T. Kaya (yay. haz.), *III. Uluslararası Likya Sempozyumu, 07-10 Kasım 2005 Antalya, Sempozyum Bildirileri, Cilt I-II*, Antalya (2006), 679-709.
- Seeher 2006 J. Seeher, *Hattuşa Rehberi: Hitit Başkentinde Bir Gün*, İstanbul (2006).
- Seyer 2008 M. Seyer, “Two Rock-cut Temple Tombs in the Area of Boubon”, içinde: Chr. Kokkinia (yay. haz.), *Boubon: The Inscriptions and Archaeological Remains. A Survey 2004-2006*, Athens (2008), 127-132
- Sourouzian – Stadelmann 2005 H. Sourouzian – R. Stadelmann, “Die ältesten Erwähnungen von Ioniern und Danaern”, *AW* 36-6, 2005, 79-83.
- Starke 2001 F. Starke, “Troia im Machtgefüge des zweiten Jahrtausends vor Christus. Die Geschichte des Landes Wilusa”, içinde: E. Latacz – B. Theune-Grosskopf (yay. haz.) *Troia – Traum und Wirklichkeit, Ausstellungskatalog*, Stuttgart (2001), 34-45.
- Summerer 2010 L. Summerer, “Duvar Resimleri”, içinde: L. Summerer – A. von Kienlin (yay. haz.), *Tatarlı: Renklerin Dönüşü*, YKY Sergi Kataloğu, İstanbul 2010 (2010), 120-185.
- Takmer 2002 B. Takmer, “Lykia Oroğrafyası”, içinde: S. Şahin – M. Adak (yay. haz.), *Likya İncelemeleri 1*, İstanbul (2002), 33-52.
- Takmer – Akdoğu-Arıca 2001/2002 B. Takmer - E. N. Akdoğu-Arıca, Ogyges’in Kişiliğinde Panyasis’in Fragmanı İçin Bazı Yorumlar”, *Adalya* V, 2001/2002, 1-32.
- Taşkıran 2006 H. Taşkıran, “Lykia Bölgesi’nin Paleolitik Dönemi”, içinde: K. Dörtlük – T. Kaya (yay. haz.), *III. Uluslararası Likya Sempozyumu, 07-10 Kasım 2005 Antalya, Sempozyum Bildirileri, Cilt I-II*, Antalya (2006), 761-767.
- Texier 2002 Ch. Texier, *Küçük Asya. Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi III Cilt* (Çev. A. Suat), Ankara (2002).
- Thomsen 2002 A. Thomsen, *Die lykische Dynastensiedlung auf dem Anşar Tepesi*, Bonn (2002).
- Tiryaki (baskıda) G. Tiryaki, “Milyas Araştırmalarına Katkılar: Müğren Tümülsü”, *Cedrus* 3, (baskıda).
- Tofi 2006 M. G. Tofi, “The Banquet Iconography”, içinde: K. Dörtlük – T. Kaya (yay. haz.), *III. Uluslararası Likya Sempozyumu, 07-10 Kasım 2005 Antalya, Sempozyum Bildirileri, Cilt I-II*, Antalya (2006), 829-846.
- Tüfekçi-Sivas 2007 T. Tüfekçi-Sivas, “Batı Frigya’da Frig Yerleşmeleri ve Kaya Anıtlarının Araştırılması”, içinde: H. Sivas – T. Tüfekçi-Sivas (yay. haz.), *Friglerin Gizemli Uygarlığı*, YKY, İstanbul (2007), 79-83

- Tüner 2002 N. Tüner, “Lykia’nın yerleşim Coğrafyasında Yeni Lokalizasyonlar”, içinde: S. Şahin – M. Adak (yay. haz.), *Likeya İncelemeleri 1*, İstanbul (2002), 63-78.
- van den Hout 2013 T.P.J. van den Hout, “Hitit Krallığı ve İmparatorluğu’nun Kısa Tarihi”, içinde: M. Doğan-Alparslan – M. Alparslan (yay. haz.), *Hititler, Bir Anadolu İmparatorluğu*, YKY, İstanbul (2013), 22-47.
- von Lanckoronski 1892 K. Graf von Lanckoronski, *Städte Pamphyliens und Pisidiens, Bd. II: Pisidien*, Wien (1892).
- Wachter 2001 R. Wachter, “Die Troia-Geschichte wird schriftlich”, içinde: E. Latacz – B. Theune-Grosskopf (yay. haz.) *Troia – Traum und Wirklichkeit, Ausstellungskatalog*, Stuttgart (2001), 77-80.
- Wagner 1992 J. Wagner, *Pamphylien. Antikes Leben an der Türkischen Riviera*, Dortmund (1992).
- Warner 1994 J. L. Warner, *Elmalı-Karataş II. The Early Bronze Age Village of Karataş*, Bryn Mawr (1994).
- Yalçın ve diğ. 2006 Ü. Yalçın – C. Pulak – R. Slotta (yay. haz.), *Uluburun Gemisi. 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, Bochum (2006).
- Yalçınkaya 1995 I. Yalçınkaya, “Anadolu İskân Tarihinde Katran Dağı”, *AnadoluKonf* 1994, 1995, 55-76.
- Zahle 1975 J. Zahle, “Archaic Tumulus Tomb in Central Lycia (Phellos)”, *ActaArch* 46, 1975, 77-94.
- Zahle 1990 J. Zahle, “Herrscherporträts auf lykischen Münzen”, içinde: J. Borchhardt – R. Jacobek – A. Dienstl (yay. haz.), *Götter, Heroen, Herrscher in Lykien*, Wien (1990), 51-56.

Res. 1a

Res. 1b

Res. 2

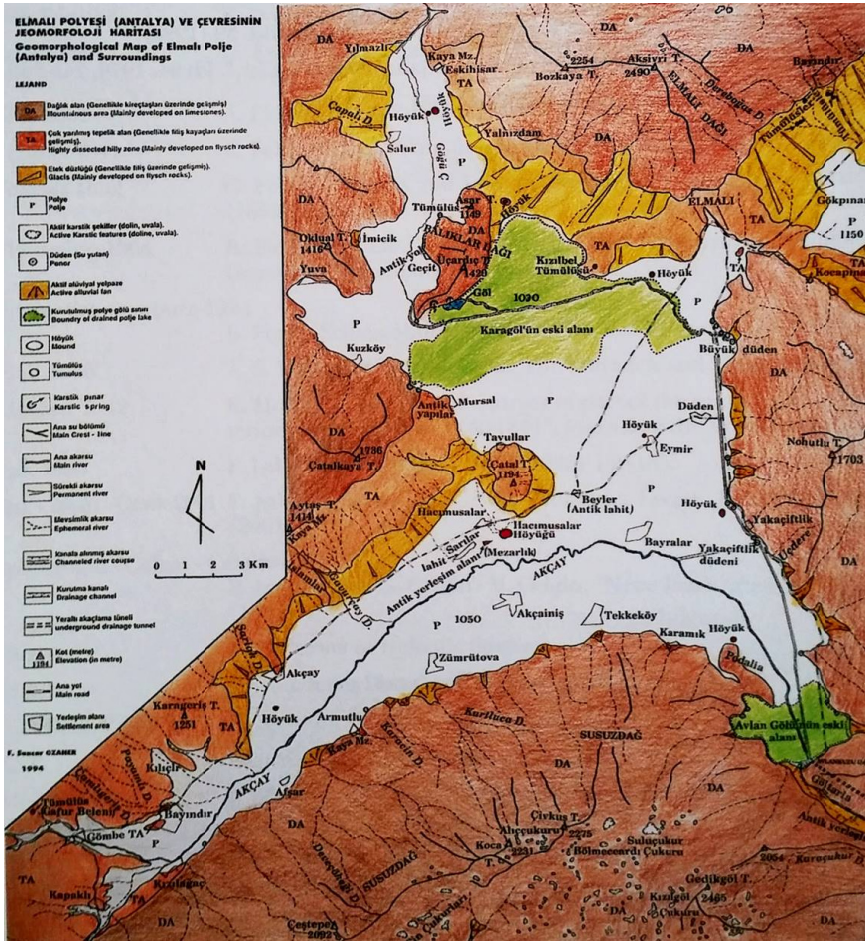
Res. 3

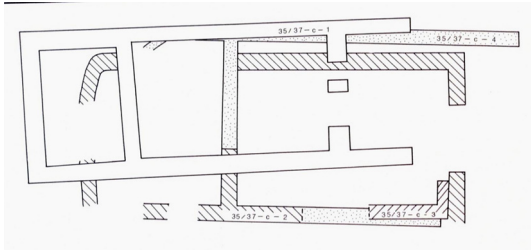
Res. 4

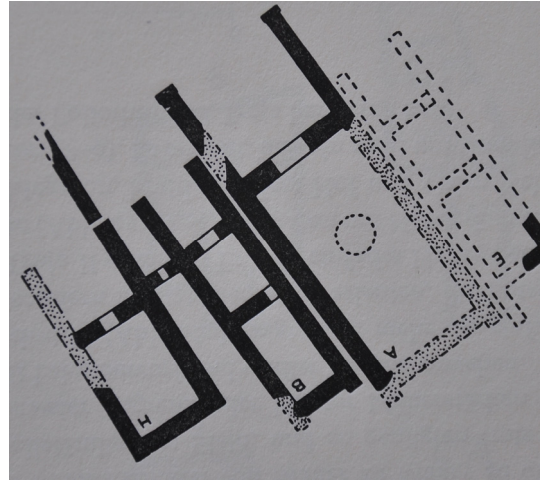
Res. 5

Res. 6

Res. 7a

Res. 7b

Res. 8a

Res. 8b

Res. 9a

Res. 9b

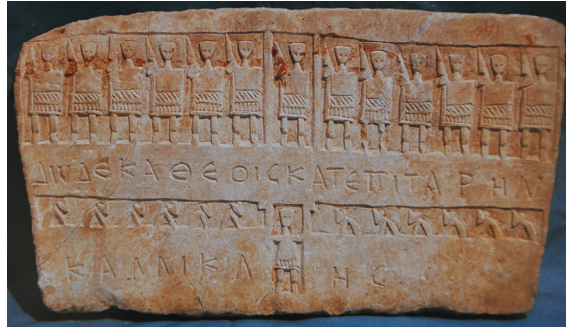
Res. 10a

Res. 10b

Res. 11a

Res. 11b

Res. 12

Res. 13

Res. 14

Res. 15

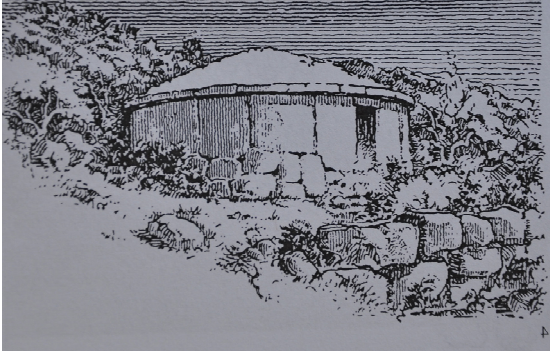
Res. 16

Res. 17

Res. 18

Res. 19

Res. 20

Res. 21

Res. 22

Res. 23a

Res. 23b

Res. 24

Res. 25

Res. 26

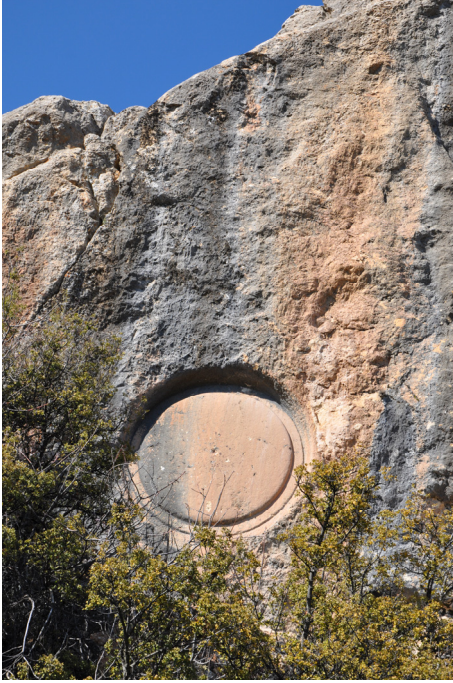
Res. 27

Res. 28

Res. 29

Res. 30

Res. 31

Res. 32

Res. 33

Res. 34

Res. 35

Res. 36

Res. 37

Res. 38

Res. 39

Res. 40

Res. 41

Res. 42a

Res. 42b

Res. 43a

Res. 43b

Res. 44

Res. 45

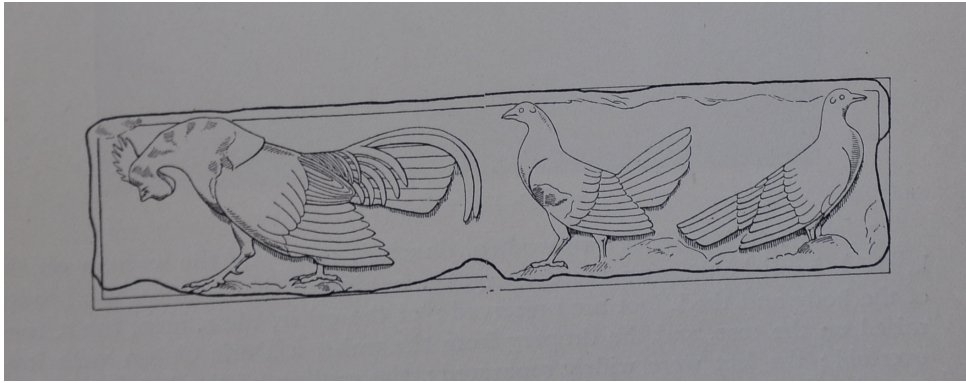
Res. 46

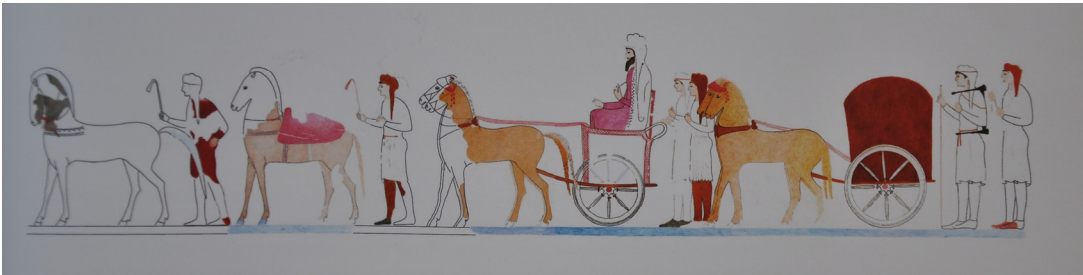
Res. 47

Res. 48

Res. 49

Res. 50

Res. 51

Res. 52

Res. 53

Res. 54

Res. 55a

Res. 55b